ДРУЖЕСТВО НА ПСИХОЛОЗИТЕ
В БЪЛГАРИЯ

51/4Б-1

ПСИХОЛОГИЯ

2

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Ф. ГЕНОВ, Г. МИЛЕВА — Зависимост между качествата на комсомолския ръководител 65
2. АС. ПЕТКОВ — Трудовият колектив и формирането на психичния облик на личността 72
3. ИВ. СЛАНИКОВ — Психологически характеристики на егоизма и алтруизма 80
4. СТ. МИНКОВА — Психологически трудности при овладяване правописа на някои съгласни звукове 87
5. Ц. П. ЦАНЕВ — Електронен тремометър ЕТ—1 95
6. К. ГУРБАЛОВ — Анализът на устната реч като метод за изучаване дейността на човека-оператор 100
7. С. СИМЕОНОВ, СВ. СТАМЕНОВ — Проектиране на микропочивки в промишленото предприятие 107
8. Г. КАМЕНОВ — Изследване на социодинамиката на малка психотерапевтична група 112
9. Р. АРНАУДОВА, А. АТАНАСОВА — Влияние на музиката върху паметта на деца, болни от хипотиреоидизъм 115
10. Г. Д. ПИРЬОВ — За една навременна и полезна книга 123
11. К. ГУРБАЛОВ — Из живота на дружеството 127

PSYCHOLOGY

Official journal of the Bulgarian Society of Psychology
Sofia, V. Levski Stadium

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

акад. С. Гановски — главен редактор
член-кореспондент проф. Г. Пирьов — зам.-главен редактор, проф. В. Манова, д-р на псих. науки Ф. Генов — отговорен секретар, доц. Ас. Петков, ст. н. с. к. п. н. Тр. Трифонов, Хр. Костадинчев

Редакция: София, стадион „В. Левски" 86-51, в. 477

Далена за набор на 31. III. 1975 г. Подписана за печат на 10. VII. 1975 г.

Печатница на БЗНС — София, пор. 353

ПСИХОЛОГИЯ

ИЗДАНИЕ НА ДРУЖЕСТВОТО НА ПСИХОЛОЗИТЕ
В БЪЛГАРИЯ

Година III 1975 Брой 2

ЗАВИСИМОСТ МЕЖДУ КАЧЕСТВАТА НА КОМСОМОЛСКИЯ РЪКОВОДИТЕЛ

Ф. ГЕНОВ, Г. МИЛЕВА

Усъвършенстването на управленческата дейност е най-тясно свързано с усъвършенстването преди всичко на ръководителите. Подобряването на подготовката и преподготовката на различните видове ръководители и особено формирането на необходимите им качества изискват да се установят структурите на техните качества. В познатата ни литература срещнахме различни групировки на качествата на отделния ръководител. Ние считаме, че предложената от нас (1) обща структура на качествата дава възможност върху тази основа да се установи специфичното в качествата на ръководителите от различните отрасли на социалното управление. По-нататъшното изучаване структурата на качествата на тези ръководители изисква да се проучат зависимостите между качествата във всяка отделна група, което дава възможност да се разкрият специфичните особености в структурата на качествата им.

В известната ни литература липсват данни за зависимостите между отделните качества на ръководителите. Ето защо ние си поставихме за цел да установим зависимостите между основните групи качества у даден вид ръководител.

Поставихме си следните задачи:

1. Да установим относителния дял на качествата на секретар на ОК на ДКМС.

2. Да разкрием по пътя на регресионния и корелационния анализ зависимостта между отделните групи качества на секретар на ОК на ДКМС.

За тази цел изследвахме 19 секретари по организационните въпроси на ОК на ДКМС, т. е. около 70% от всички секретари. В проучването приложихме метода на експертните оценки. Върху основата на установените от нас (Ф. Г.) структури на качествата на съвременния ръководител всяко изследвано лице оценяваше качествата, които трябва да притежава идеалният комсомолски ръководител. Оценката се правеше по следната скала: изключително необходима група от качества — оценка 5; необходима група от качества — оценка 4; необходима група от ка-

чества, чиято липса може да бъде компенсирана от другите групи качества — оценка 3; незадължителна група от качества — оценка 2. По преценка на изследваните лица може с една и съща оценка да бъдат оценени повече от една група качества и освен това те могат да прибавят липсващата група качества или отделно качество в групите.

Оценката се извършваше на основата на следната структура от групи качества: идейно-политически качества, свързани с професионалната подготовка, организационно-административни, качества за поддържане оптимални отношения с хората и волеви качества. По същия начин те оценяваха отделните качества в изброените вече групи (2).

Изследването бе проведено анонимно.

При обработката на получената информация използвахме методите на групиране и осредняване на оценките и тяхното ранжиране по средни стойности. Това ни даде възможност да получим относителния дял на всяка група качества в общата структура от качества на изследваните комсомолски ръководители. Освен това за съответните редове на матрицата беше определено математически очакваното от първи и втори порядък, т. е. имахме средната стойност и дисперсията. След това за изследване на взаимната зависимост между отделните групи качества, а също така за определяне на тяхното място в общата система от качества извършихме корелационен и регресионен анализ (1,2) — табл. 1.

Таблица 1

Матрица на коефициентите по двойна корелация

	У	X1	X2	X3	X4
У	1000000	0,849501	0,971654	0,892341	0,930665
X1	0,849501	1000000	0,821076	0,936580	0,804996
X2	0,971654	0,821076	1000000	0,773479	0,911291
X3	0,892341	0,736580	0,773479	1000000	0,969553
X4	0,930665	0,804996	0,911291	0,969553	1000000

Легенда: У — организационно-административни качества
X1 — качества, свързани с професионалната подготовка
X2 — волеви качества
X3 — идейно-политически качества
X4 — качества за поддържане оптимални взаимоотношения с хората.

В табл. 1 са посочени коефициентите на двойна корелация между 5-те основни групи качества на секретари на окръжния комитет на ДКМС по административните въпроси. Анализът на коефициентите на корелация показва, че между тези групи има изключително висока зависимост. Тези коефициенти свидетелстват за голямата взаимна обусловеност, която съществува между отделните групи.

Независимо от високите коефициенти на корелация между отделните групи качества, все пак се наблюдават и някои различия в техните зависимости. При едни зависимостта е много по-голяма, а при други — по-малка. Най-силна е зависимостта например между организационно-административните и волевите качества (0,736580).

Установеният най-голям коефициент на корелация между организационно-административните и волевите качества е напълно естествен и логичен. Волевите качества характеризират действената сфера на психи-

ката на човека. Управленческата дейност е по същество волева дейност, тя е насочена към изменяне състоянието на даден колектив, т. е. тя е насочена към привеждане в действие или въздържане от действие на неговите членове. Ръководителят е този, който трябва да подчини волята на колектива на своята воля, за да постигне колективната цел. Затова не е възможно ръководителят да не е силно волева личност.

За да се изяви като волева личност, необходимо е ръководителят да притежава и съответни организаторски качества и умения. Волевата страна на личността на ръководителя се изявява в способността му да взема решения, да си поставя цели и особено да организира дейността на съответния колектив за тяхното достигане. Затова полученият най-голям коефициент на корелация между тези две групи качества на комсомолския ръководител показва, че волевите качества на ръководителя не могат да се проявят без наличието на съответни организаторски качества и административно умение. Така е и с организаторския талант и организационно-административните способности на ръководителя. Те няма да се реализират, ако липсват съответните волеви качества. Тези качества се проявяват в инициативността и самостоятелността и във вземането на решения и тяхното изпълнение, в настойчивостта при преодоляване на трудностите за реализиране на поставената цел, увереността в собствените сили и силите на колектива, както и в твърдостта, самообладанието и др. Установената най-голяма корелация от всички групи качества между организационно-административните и волевите качества на изследваните комсомолски ръководители трябва да се търси в спецификата на тяхната дейност.

Секретарят на ОК на ДКМС по организационните въпроси отговаря преди всичко за организиране изпълнението на решенията на комитета. Изпълнението на тези решения, както вече отбелязахме, е свързано с преодоляване на много и разнообразни трудности. Това именно налага той да е волева личност. Освен това секретарят на комитета по организационните въпроси следва да изучава проблемите, които възникват при организацията и да ги поставя за решаване. Комсомолската организация е непрекъснато изменящ се орган и налага комсомолските ръководители и особено отговорниците по организаторските въпроси да не робуват на шаблона, а да проявяват инициатива и творчество. По такъв начин спецификата на дейността на секретаря на ОК на ДКМС по организационните въпроса изисква той да се изявява като организатор и да притежава изявени волеви качества.

Подобна голяма корелация съществува между идейно-политическите качества на ръководителя и взаимоотношенията му с хората (0,969553). Този коефициент показва голямата взаимна обусловеност между тези групи качества. Идейно-политическите качества на социалистическия ръководител коренно се различават от идейно-политическите качества на капиталистическия ръководител. Към идейно-политическите качества (Ф. Г.) отнасяме следните: марксистко-ленински мироглед; класова партийност; социалистически патриотизъм, интернационализъм и обществено-политическа активност.

Социалистическият ръководител, независимо в какво звено е ръководител (стопанско-административно или на обществена организация) е

политически деец. Той е политическият ръководител и възпитател на съответния колектив, който организира и мобилизира трудещите се и останалата част от населението за провеждане политиката на БКП за изграждане на най-справедливия досега обществен строй — социализма. Изграждането на социалистическото общество е свързано с формирането на най-хуманните отношения между хората. Затова социалистическият ръководител е и трябва да бъде привлекателна личност, на която хората да вярват и да следват в провежданите под негово ръководство мероприятия. Не е възможно да си представим политическия деец без умението да работи с хората, да е достъпен, контактен, да се отнася с уважение към тях, да откликва на нуждите им и да полага грижи за тяхното задоволяване. Освен това той трябва да е принципен в отношенията си с хората. Затова съвсем естествено е идейно-политическите качества на ръководителя и качествата му за поддържане на оптимални отношения с хората да са тясно свързани и между тях да съществува голям коефициент на корелация.

Този висок коефициент на корелация също е обусловен от спецификата на дейността на секретаря на ОК на ДКМС. Комсомолският деец е преди всичко политически деец. Той трябва да е любим ръководител на младежта. Само така той може с успех да обединява младежта около политиката на партията и да се яви неин възпитател. Тази политическа и възпитателна дейност изисква той да умее да общува с младежите, да ги сплотява и да укрепва тяхната вяра в правилността на политиката на БКП и да ги мобилизира за нейното практическо осъществяване. Не е възможно да се изявят оптимално идейно-политическите качества на даден ръководител, без той да умее да поддържа необходимите отношения с хората. В. И. Ленин, Г. Димитров и други видни политически ръководители на работническата класа са притежавали не само изключителни идейно-политически качества, но са били и обаятелни личности и са проявявали изключително голямо майсторство в общуването с хората.

Висок коефициент на корелация съществува и между организационно-административните качества и качествата от групата за поддържане оптимални отношения с хората (К — 0,930665).

Както вече посочихме, същността на организационно-административните качества и умения на ръководителя са насочени към организирането, координирането и мобилизирането на силите на хората за изпълнение на управленческите решения. В процеса на тази дейност ръководителят работи непосредствено с хората. От умението му да разяснява, да ги убеждава, да ги подпомага в изпълнението на решенията, да оценява резултатите от тяхната дейност, за да ги стимулира, от неговото отношение към хората и зачитането на тяхното достойнство, от принципността при възлагането на задачите и справедливостта при оценката и от еднаквата взискателност зависи и успехът на ръководната му дейност Затова съвсем естествено е да има висок коефициент на корелация между организационно-административните качества на секретаря на ОК на ДКМС и качествата му да поддържа оптимални отношения с хората.

Сравнително висок коефициент има между идейно-политическите и организационно-административните качества на комсомолския ръководител — 0,892341. Наличието на този висок

коефициент показва една напълно логична връзка между идейно-политическите и административните качества на ръководител от обществена организация. Основното, което характеризира комсомолския ръководител, това е обществено-политическата възпитателна дейност. Тя обаче е немислима без наличието на организаторски способности и умения у комсомолските дейци. До голяма степен успехът на даден комсомолски ръководител зависи от организаторските му умения и способности в извършване на обществено-политическата дейност.

Почти същата голяма зависимост установихме и между волевите качества на ръководителя и качествата му да поддържа добри отношения с хората (0,911291). Само на фона на умението на ръководителя да работи с хората, да се съобразява с тяхната психика, да уважава достойнството им, а също така да подхожда конкретно и индивидуално зависи успешното изпълнение на възложените задачи. В противен случай действената, волева сфера на ръководителя не може да се изяви.

Българската комунистическа партия обръща голямо внимание върху възпитаването на партийните, комсомолските и останалите кадри, работещи в различните отрасли на социалното управление. Тя изисква в своята дейност те да се ръководят винаги от интересите на трудещите се, да се опират на тях, като разгръщат инициативата и участието им както при вземането на управленчески решения, така и при тяхното изпълнение; да създават отношения на истинско другарство, сътрудничество и взаимопомощ между ръководители и ръководени, да изграждат своите взаимни отношения в управленческата йерархия на принципа на демократическия централизъм, да съчетават интересите на личността с интересите на колектива, а интересите на колектива — с интересите на обществото. Тези изисквания с още по голяма сила важат за кадрите на Комсомола — резерв на партията и школа за подготовка на млади кадри за социалното управление.

Заслужава да се отбележи високият, но в сравнение с другите помалък коефициент на корелация между идейно-политическите качества и професионалната подготовка (0,736580). Според нас за комсомолски ръководители този коефициент е естествен. Основното съдържание в работата на Комсомола е обществено-политическата и възпитателна дейност. Тя е насочена към социалистическото възпитание на младежта, към нейното организиране за провеждане политиката на партията в изграждането и защита на социалистическото общество. В този смисъл Комсомолът не е стопанска организация и съвсем естествено е зависимостта между идейно-политическите качества и професионалната подготовка да е по-малка, отколкото между другите групи качества.

Коефициентите на корелация между наблюдаваните групи качества за ръководителя показват сравнително висока степен на зависимост. За изследване комплексното въздействие между групите качества бе изчислен коефициентът на множествена корелация, а също така установен и регресионният модел (5,6) от вида:

$$У = в_1X_1 + в_2X_2 + в_3X_3 + в_4X_4$$

където: X_1 — група на идейно-политическите качества

X_2 — група на волевите качества

X_3 — група на качествата, свързани с професионалната подготовка

X_4 — група на качествата, необходими при взаимоотношенията с хората.

у — група на организационно-административните качества.

Полученият коефициент на множествена корелация R=0,999 показва висока степен на зависимост между разглежданите групи (X_1, X_2, X_3, X_4), явяващи се фактори по отношение организационно-административните качества (в случая зависима променлива), а коефициентът на детерминация — (R=0,997) показва, че само 0,3% от всички фактори, които влияят върху формирането на организационно-административните качества не са обхванати от модела. Статистическата оценка на получените коефициенти на множествена корелация, регресия и адекватност на модела (табл. 2) показва тяхната значимост при $P_t = 0{,}95$.

За определяне на относителното влияние на всеки фактор върху зависимостта на променливата бяха определени следните коефициенти на еластичност:

У, X_1=0,3739 — коефициент на еластичност между организационно-административните и идейно-политическите качества.

У,X_2=0,8387 — коефициент на еластичност между организационно-административните и волевите качества.

У,X_3=0,3743 — коефициент на еластичност между организационно-административните качества и качествата, свързани с професионалната подготовка.

У,X_4=0,5027 — коефициент на еластичност между организационно-административните качества и качествата, необходими при взаимоотношения с хората.

Таблица

Коефициент на регресия на групата организационно-административни качества и другите групи качества

	Регресионен коефициент	емп.	табл.	X^2 емп.	X^2 табл.	F емп.	F табл.
Идейно-политически	$в_1$=0,0274666	1,56	4,3				
Волеви	$в_2$=1,4342387	5,84	4,3				
Професионални	$в_3$=0,0297978	5,47	4,3				
Взаимоотношения	$в_4$=0,3820229	1,40	4,3				
$R=x_1,x_2,x_3,x_4=0{,}999$				17,48	9,49		
$У=в_1X_1+в_2X_2+в_3X_3+в_4X_4$						169,32	19,25

Получените данни показват, че коефициентът на еластичност У,X_2 е най-голям, т. е. един процент изменение на волевите качества поражда 0,846 изменения на организационно-административните качества. По такъв начин и коефициентът на множествена корелация, както и коефициентът на еластичност (0,839) показват голямата взаимна зависимост между организационно-административните и волевите качества на секретаря по организационните въпроси на ОК на ДКМС.

Следващият по големина коефициент на еластичност е между организационно-административните качества и качествата за поддържане на подходящи отношения с хората (0,502).

Тези данни отново потвърждават установените корелационни зависимости между организационно-административните и другите групи качества на комсомолския ръководител.

Резултатите от математическата обработка на зависимостите между отделните групи качества показват целесъобразността от прилагането на методите на математическата статистика и в този род изследвания.

Коефициентите на корелация дават възможност да се прогнозира по-успешно структурата на качествата на отделните ръководители, да се съставят по-удачно програмите за тяхната подготовка и преподготовка, да се оценяват по-точно качествата им и по-успешно да се прогнозира поведението им в различните управленчески ситуации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Генов, Ф. — Психологически аспекти на управлението, Партиздат, София, 1974 г. 2. Пак там. 3. Чупров, А. А. — Основные проблемы теории кореляции, Госстиздат, 1960. 4. Чупров, А. А. — Вопросы статистики, Госстиздат, 1960. 5. Айвазян, С. А. — Применение методов кореляционного и регресионного анализа к результатов эксперимента, Обзор. част I, II, 1964, № 7, 8. 6. Езекнел, М., К. Фокс — Методы анализа кореляции и регресий, М., 1966, изд. Статистика.

DEPENDENCY BETWEEN THE QUALITIES OF KOMSOMOL LEADER

Ph. Genov, G. Mileva

In studying the structure of Komsomol leader's qualities the dependencies between the different clusters of qualities must be established. In the present paper an attempt is shown to reveal the correlations between organizational and administrative qualities of secretaries of Komsomol distric commitees as well as of their professional competency, will characteristics, ideological and political grounding and the skill of maintaining optimal relation with people. The correlation coeficients obtained are given. In order to establish the relative influence of each factor upon the dependency of the variable the coefficients of elasticity were determined, in addition.

Делът на самостоятелната преработка от личността на материалното в субективно и взаимствуването от общественото съзнание и обществената психололия е различен в зависимост от редица субективни и обективни причини. Субективните причини са интелектуалното равнище на развитие на личността, нейната впечатлителност, отзивчивост. Обективните фактори са мястото, което заема личността в системата на обществените отношения, т. е. общественият статус на личността и значението на нейната дейност в решаването на основните задачи на обществото. От последното зависи по-пълно да се осъзнаят, разберат и „преработят" в психично материалните отношения. Това става, когато личността е поставена по-непосредствено под въздействието на обективните закони на развитие на обществото и те се открояват по-ясно пред нея, т. е. помалко са забулени от частни несъществени, случайни елементи. Освен това зависи доколко личността е овладяла идеологическите отношения, усвоила общественото съзнание и главно неговата идеологическа съставка във вид на представи, понятия, идеи, възгледи, убеждения. Това й дава възможност правилно да разбере и да осмисли външната среда откъм нейните съществени страни и закономерности.

Най-непосредствено се възприемат от личността установилите се в колектива психически отношения. Обективните отношения в колектива, за да бъдат непосредствено възприети от всички членове на колектива, трябва да прераснат в психически. Тогава те стават достъпни за всички, хората ги възприемат не толкова по пътя на самостоятелната „преработка" в психични, а така да се каже на готово, по пътя на съпреживяването, вживяването, вчувствуването, подражаването, внушението. Най-често това става стихийно, непосредствено усвоявайки, „вдишвайки" социално-психологическата атмосфера на колектива.

Следователно във формирането на личността, освен производствено-икономическите и идеологическите отношения, важна роля имат психологическите отношения, така наречената специфична „психологическа информация", която идва от въздействието на психологическите отношения. Тези психологически отношения са отражение на производствените, икономическите, идеологическите и битовите отношения и в своята развита форма намират израз в социално-психологическата атмосфера в колектива.

Социално-психологическата атмосфера в колектива се определя на първо място от ролята на макросредата, на обществото като цяло, на всички социални отношения. Тук става дума за структурата на обществото като цяло и главно за неговите производствено-икономически отношения, преработени в идеологически и психологически отношения, минали през съзнанието на хората и намерили отражение в специфичния социално-психологически климат на микросредата.

Основна, определяща роля във формирането на социално-психологическата атмосфера в колектива има характерът на т. н. в социологията официални отношения, официални организационни връзки, формалната организационна структура на колектива. Тя се определя главно от характера на обществено-икономическата формация, зависи от формата на собственост на средствата за производство.

Друг фактор, това са неофициалните междуличностни отношения, на другарски контакт, на симпатии или антипатии, на дружба, приятелство и т. н., които възникват по време на работа или извънработно време. Те имат също така за основа официалните отношения, но могат да се раз-

личават от тях, дори в известни случаи да са в конфликт с тях. Това зависи главно от зрелостта на официалните отношения, от това доколко те са достъпни за отделните индивиди, доколко са влезли в тяхното съзнание и психика и са намерили адекватна преработка в техния психически облик.

За да имаме по-пълна представа за характера на социално-психологическия климат в колектива ще посочим два характерни момента в неговото съдържание: емоционалната и идейната атмосфера в колектива.

Чрез общуването в колектива човек усвоява не само отделни представи, идеи, ценности, норми на поведение, но преживява и определено субективно, емоционално, личностно отношение към своята дейност в колектива. То определя неговия емоционален тонус и вътрешен стимул за действие. Този емоционален тонус има, от една страна, дълбоко личностна интимна основа в изработения индивидуален за личността стериотип, но същевременно той търпи влиянието и на емоционалната атмосфера в колектива. Личността взаимодействува не само идеи, ценности, норми от колектива, но и чувства, поддава се най-често стихийно на настроението, на емоционалния тонус в колектива.

Преди всичко възниква основният емоционален тонус в дейността на личността, резултат от равновесието между психичния облик на личността и произтичащите от него избирателни тенденции, предпочитания и вкусове, нравствени принципи и норми на поведение и идейно-психологическата атмосфера, стил на живот и дух в колектива.

Тук можем да отнесем също нравствено-емоционалното удовлетворение от общуването в колектива, отсвободното проявление на личността, на нейните вътрешни тенденции, наклонности, заложби, способности, еднаквите емоционални реакции и преживявания. Могат да се посочат още положителното емоционално преживяване от личността на своето единство с колектива, чувствата за отговорност за състоянието на колектива като цяло и за отделните негови членове, симпатии, отзивчивост, внимателност, доброжелателство, топлина в отношенията между членовете на колектива и т. н.

Колкото по-богати са връзките на личността с колектива, толкова по-богати са и чувствата, които съпровождат тези връзки като специфично, емоционално отношение на личността към тях. Богатият емоционален живот в колектива поражда и широк емоционален отклик в психиката на неговите членове.

За формирането на психичния облик на личността важно значение има идейната атмосфера в колектива. Идейната общност в колектива е своеобразен завършък на психическите отношения в тяхната най-висша степен. Това предполага преди всичко осъзнаване и преживяване от личността общността на своите лични интереси с интересите на обществото. На тази основа възникват общите потребности, интереси, стремежи. Съвместната дейност поражда чувството на колективизъм, на привързаност към колектива, на неразривна връзка с останалите негови членове, чувството на дружба, симпатии и т. н. Единството на възгледите и убежденията поражда общи цели и идейни мотиви в поведението. Така възникват общи нравствени представи, чувства, общи нравствени критерии за оценка кое е нравствено и кое не е. В психологическия облик на членовете в колектива съществуват много общи характеристики, които намират израз в еднаквото идейно и емоционално реагиране на външните

въздействия, еднакви критерии на оценка на поведението на хората, еднаква жизнена насоченост, еднакви вкусове, предпочитания и т. н.

Съществен фактор във формирането на социално-психологическата атмосфера в производствения колектив са индивидуално-психологическите особености на членовете на колектива. Върху този фактор ще се спрем по-подробно, защото той ни въвежда в психологическия аспект на изследването. Трябва да се има предвид, че всеки член на колектива влиза в него с оформен вече в една или друга степен психичен облик под влияние на онния колективи, в които е работил и живял преди това; семеен, трудов, производствен и др. Социално-психологическата атмосфера в колектива, макар и да зависи от индивидуално-психическия облик на своите членове, не е простата сума от тях. Тя от своя страна, доколкото има своя обективна основа в официалните отношения в колектива, в една или друга степен отразява характера на тези отношения.

Тук процесът на „преработка" на обективните отношения в субективни приема най-сложен характер, защото той, от една страна, е колективна дейност, т. е. става с участието на целия колектив и цялото общество, доколкото личността ползва не само своя опит, но и опита на колектива и обществото. От друга страна, всичко се пречупва в съзнанието на отделния индивид и приема субективно индивидуален характер.

Членът на колектива на първо време прави опити да се приспособи към психологическия климат на колектива въз основа на онова, което той притежава като негов готов усвоен психически материал.

За да може в най-общи линии личността да се приспособи към колективната среда, тя трябва на първо време да се окаже психологически съвместима с другите членове на колектива. Въпросът за психологическата съвместимост започва да се разработва едва в последните години. А. Л. Свенцицкий говори за два вида психологическа съвместимост — психо-физиологическа и социално-психологическа. Психо-физиологическата съвместимост предполага сходство в насочеността на психо-физиологическите реакции, синхронизация на темпа на психическата дейност на хората. Социално-психологическата съвместимост е следствие на оптималното съчетаване на типовете поведение на хората в групите, а също така и на общността в социалните установки, потребност, интереси, ценностни ориентации (4).

Възможно е индивидуално психологическият облик на личността да се окаже психологически несъвместим с психологическите особености на другите хора и със социално-психологическата атмосфера в колектива. В този случай, за да се „вгради" личността в психологическата атмосфера, трябва да се преустройва психологически под влиянието на външни давления. Личността е принудена да възприема груповото съзнание на колектива, неговите ценности, установки, норми, т. е. да се приобщи духовно към колектива. В този случай колективът действува възпитателно върху личността.

За да съществува нормално взаимодействие между обществената среда и личността, трябва съобразно изискванията на обективната социална структура на обществото да се изгражда и психическата структура на личността, нейният психичен облик. В този случай мотивите на поведение и дейност на човека ще имат адекватен на изискването на обществото характер. Но изработването на съответен психически облик за отделната личност, както вече посочихме, не е резултат само от нейното

индивидуално взаимодействие с външната среда. Много неща личността взаимствува от обществената психология и груповото съзнание, от социално-психологическия климат на макро- и микросредата.

Особено място тук се пада на микросредата, защото тук давлението отвън е най-непосредствено и силно, особено чрез санкциите на колективното обществено мнение. Личността най-непосредствено, често несъзнателно, просто вдишвайки психологическата атмосфера в колектива формира своя цялостен психически облик по пътя на взаимствуването, подражението, вчувствуването, съпреживяването и др., т. е. получава специфична психологическа информация, чрез която се завършва формирането на личността със свой вътрешен психически образ.

Това поставя пред нас нов проблем, неизучен, но със съществено значение за изясняване на факторите, формиращи личността: а именно ролята на психичната среда, обществената психология, повседневната психология, психологическата атмосфера в различните групи, колективи като специфични информационни системи, действуващи формиращо върху психическия облик на личността. А това значи, че в индивидуално психическия облик на личността са зафиксирани и такива психични образувания, които тя усвоява чрез тази специфична психологическа информация и чрез която тя се приобщава към психологията на различните социални групи, класи, общества, към онова, което е типично в това отношение за тях.

От казаното дотук може да се набележи следната схема във формирането на личността. Производствено-икономическите и идеологическите отношения постепенно си пробиват път в съзнанието на хората, прераствят, „преработват" се в психически отношения. За всяка конкретна личност тази преработка приема специфична субективна форма в зависимост от това какъв наличен психичен апарат притежава личността, за да ги облече в съответна психична форма. Обикновено в този случай личността използва оня психически материал, който тя притежава. Но той може да се окаже негоден, неадекватен на обективните отношения и тогава под външното давление или по собствен път личността „преработва" външното, обективното във вътрешно психично субективно или най-често взаимствува от обществената психология, от онова, което е създадено от обществото, колектива. Това става главно чрез духовното приобщаване към социално-психологическата атмосфера в колектива.

Най-трудно и бавно се изграждат психологическите отношения, защото първо, те са специфично проявление на обективните икономически и идеологически отношения. Второ, психологическите отношения зависят от индивидуалните особености на хората, които съставят даден колектив, от техния психичен облик. При усвояването на обективните отношения личността използва главно ония психически материал, както вече посочихме, който тя притежава (представи, възгледи, ценности, норми и т. н.).

В поведението на личността, в това доколко то съответствува на изискванията на обществото, колектива, доколко е целесъобразно за тях и за самата личност в края на краищата се проверява годността на използвания наличен психичен материал. Ако той се окаже негоден, неадекватен на изискванията на обективните отношения, започва бавен, често пъти мъчителен процес на превъзпитание на личността, на формиране нови представи, убеждения, ценности, критерии, норми на поведение и т. н., формиране на нов психичен облик на личността. А това става тол-

кова по-бавно, колкото по-незряла е структурата на отношения в колектива. Най-важният и необходим фактор е наличието на социално-психологически климат в колектива. Но личността трябва преди всичко да е психологически съвместима със социално-психологическата атмосфера на колектива, да не съществуват сериозни, непреодолими вътрешни психични бариери срещу въздействието на психологическата атмосфера.

Да вземем пример от нашето общество в настоящия етап от неговото развитие. Общо взето, независимо от различната зрялост в структурата на колективите, в тях успешно в основни линии (не на еднаква степен, разбира се) се изграждат производствено-икономическите и идеологическите отношения. Бавен и мъчителен е процесът във формирането на психическите отношения. За това има много причини. Те могат да бъдат обект на специално социално-психологическо изследване. Ние ще посочим само един факт, който има историческа основа.

Преди 9 септември 1944 г. България бе предимно селска дребнобуржоазна страна. Нашите дребни собственици притежаваха някои специфични черти в своята душевност. (За тях е писано. Особено ценни са изследванията на Ив. Хаджийски — „Бит и душевност на българския народ"). България, както е известно, навлезе в пътя на своето капиталистическо развитие тогава, когато на Запад капитализмът прерасна в своя империалистически стадий. Това придаде уродлив характер на формите на капиталистическото развитие у нас. Индустрията у нас не се развиваше с такива темпове, щото да може да погълне разоряващите се дребни собственици. Те биваха принудени с нечовешки усилия да се крепят върху своята дребна собственост, израждайки се, ежедневно отгладувайки тази собственост. Това създава особена душевност у дребния собственик, почти инстинктивна привързаност към собствеността и култ към вещите, чието придобиване за него бе свързано с изключителни лишения, пестене, което създава определена психическа атмосфера в неговото семейство. Привързаността към собствеността се предава от поколение на поколение и приема силата и дълбочината на инстинкт. Разбира се, тежкото положение на дребния собственик при капитализма пораждаше в неговото съзнание и друга революционна тенденция за революционното преустройство на обществото, но нас в случая ни интересува първата тенденция.

След 9. XI. 1944 г. коренно се измениха материалните условия на живот на дребните собственици, за които се създаде достъп до вещите. Но не еднакъв за всички съгласно социалистическия принцип на разпределение на всеки според количеството и качеството на труда и съобразно темповете на развитието на нашето социалистическо общество и на неговата материално-техническа база. Стремежът към притежаване на вещи за някои придоби самоцелен характер. Ново проявление намери старата душевност на дребния собственик — в консумативни тенденции и търсене изява на личността, в придобиване на вещи, а не в градивен творчески труд. Това определи и психическия облик на някои труженици на нашето общество — егоистични, себични моменти в мотивите на техния труд, стремеж към лично обогатяване, независимо и за сметка на обществото, колектива, другите хора. Те се интересуват главно какво ще получат срещу своя труд. Общественото съдържание на техния труд което ги свързва с обществото, остава за тях безразлично. Мотивите на тяхната обществена трудова дейност, не само че не ги свързват, а об-

ратно — откъсват ги от въздействието на икономическите, производствените отношения и най-важното — в някои случаи те не съдействуват за изграждането на новите психологически отношения, или ако такива съществуват в тяхното обкръжение, те не са в състояние да се вградят в тях. Въздействието на социално-психологическата атмосфера на колектива срещу у тях психическа бариера. Тук не само че и дума не може да става за самостоятелна „преработка" на обективните отношения, но дори и за психична съвместимост за взаимствуване, за влияние и т. н. Формирането на ново съзнание, психика е мъчителен процес на преодоляване на вътрешната съпротива на личността чрез външното давление на колектива, защото отделната личност се стреми да се вгради, приспособи към новото чрез съществуващия у нея психически облик.

Това давление е целесъобразно и ефективно при зряла структура на колектива, т. е. тогава, когато са изградени не само материалните, икономическите и идеологическите отношения, но на тяхна основа са възникнали и психичните отношения, изградена е социално-психологическа атмосфера в колектива, като изключително важен фактор във формирането на психическия облик на личността и мотивите за нейното поведение и дейност.

ЛИТЕРАТУРА

1. Живков, Т. — Доклад пред Декемврийския пленум на БКП, с. 163. 2. Буева, Л. П. — Социальная среда и сознание личности, М., 1968, с. 155—156. 3. Энгелс, Ф.— Людвиг Фойербах и конец класической немецкой философии, М., 1972, с. 25—47. 4. Социальная психология социальное планирование, М., 1973, с. 26.

WORKING COLLECTIVE AND DEVELOPMENT OF PSYCHIC MAKE-UP OF PERSONALITY

A. Petkov

As an educational factor social environment is influencing personality through two main streams of information, the first one taking its source in social being, the other — in social consciousness. The paper is dealing with a third kind of information, ensuing from the effect of psychic relations in the collective upon personality and which has a great importance in the development of psychic make-up of personality.

Each objective relation man is entering into, is being „procesed" in consciousness becoming an inner, psychic phenomenon. The outward phenomenon is being perceived through man's psychics and conditions his activity by means of the motives of his behavior.

Not all of what is considered psychic make-up of personality is a result of individual interaction and processing of its environment. A great deal of it is perceived via psychic information, which individual receives in his interaction with people mainly under the influence of social-psychological climate in the collective. The paper is an attempt to establish the essence of social-psychological climate in the collective and the effect of psychic information it provokes upon personality development in socialist society.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ЕГОИЗМА И АЛТРУИЗМА

„В деянието и в отказа, в щастието и в нещастието, в приятното и в неприятното човек познава мярата, сравнявайки себе си с другия."
Древноиндийски афоризъм

ИВ. СЛАНИКОВ

Човекът като обществено и съзнателно същество никога не може да се изолира абсолютно от щастието или нещастието на околните. „Човек за човека е съдба" — гласи латинската пословица. Човешките съдби си взаимодействуват обаче не само практически — в съвместната дейност на хората, но и духовно: като с ъ р а д в а н е и с ъ с т р а д а н и е, з а в и с т и з л о р а д с т в о.

Личното щастие е морален дълг поради въздействието, което оказва върху заобикалящите ни личности. От друга страна, всеки индивид, ако изходи от правилното разбиране на своята обществена, колективистична същност, е заинтересован от умножаването на щастието не само в ъ т р е в с е б е с и, но и о к о л о с е б е с и. Способността за сърадване, за отразяване на чуждото щастие увеличава личното щастие на всеки отделен индивид.

Прообраз на способността за сърадване и състрадание дават майчината любов, приятелските и любовните чувства.

Психологически сърадването възниква като отношение към преживяванията и съдбата на отделни, конкретни личности. По-висша негова форма е сърадването по повод успехите на цели обществени групи, колективи. Тази форма на съчувствие се изгражда най-успешно в условията на социализма, които осигуряват единството на личните и обществените интереси. Колективистичното начало в живота на социалистическото общество е предпоставка за увеличаване на съчувственото отношение към щастието и нещастието на другите, разширява границите на личността, обогатява нейния духовен живот.

* * *

В зависимост от обществените условия и от степента на личното нравствено развитие и щастие отношението към щастието (нещастието) на другите се проявява в две противоположни форми. От една страна, с ъ р а д в а н е т о и с ъ с т р а д а н и е т о, които могат да се формулират като: радост по повод на чуждото щастие и страдание по повод на чуждото нещастие. Тези чувства отговарят най-адекватно на обществено-колективистичната същност на човека. Те са п с и х о л о г и ч е с к а т а с т р а н а н а а л т р у и з м а и к о л е к т и в и з м а.

Но човешкият живот познава и друга форма на отношение към чуждото щастие (нещастие): з а в и с т т а (нещастие по повод на чуждото щастие) и з л о р а д с т в о т о (радост по повод на чуждите страдания). Тези чувства са п с и х о л о г и ч е с к а т а с т р а н а н а е г о и з м а.

Според Хобс „видът на чуждото нещастие е нещо приятно; при това нрави ни се не това, че е налице нещастие, а това, че то е чуждо

нещастие"(1). В тези мисли на Хобс се съдържа скрито предположение, че злорадството и завистта психологически се обясняват с чувството на контраст. Видът на чуждото нещастие е приятен, доколкото засилва съзнанието за собственото ни благополучие. А видът на чуждото щастие е неприятен само когато контрастира на липсата на щастие у самите нас. Завистта е израз на неспособност за приобщаване към по-широк кръг от духовни ценности, надвишаващ сферата на непосредствените, груби лични потребности. При завистта е недоразвита способността за асоцииране на личната удовлетвореност с аналогичните преживявания на заобикалящите личности. Неспособността за истинско вътрешно удовлетворение търси своя отдушник и палиативно облекчение в подценяване и изопачаване висотата и постиженията на другите.

Злорадството и завистта намират обяснението си в *обществено-класовите* условия на живота и в дефектите на индивидуалното възпитание.

В продължение на хилядолетия наред с взаимопомощта и съчувствието у хората под влиянието на обществените условия на експлоатация и отчужденост са се наслоявали и чувствата на враждебност и противопоставеност. Тези чувства са се проявявали в различна степен у различните класи и личности. Голя е играел и историческият момент (за класите и народите) и психологическият (за личностите). А във връзка с борбата на интересите са възникнали даже такива антихуманни чувства като завистта и злорадството.

Образът на завистника е запечатан в редица произведения на световната литература. Неговата естествена среда е експлоататорското общество, което не може да осигури щастие за мнозинството. Завистникът в същност е нещастен човек, чието нещастие се засилва от чувството на контраст при вида на чуждото щастие. При това средният човек завижда не толкова на върховете на благополучието, а на тези примери на благополучие, които среща най-близко около себе си, в собствената си среда. Завист предизвика най-често това, което, постигнато от други личности, представлява за завиждащия собствената му близка и непосредствена, но непостигната цел.

В условията на експлоататорското общество истинската радост и щастие са такава рядкост, че за мнозина завистта изглежда много по-естествено и лесно възбудимо чувство в сравнение със състраданието и съпреживяването(1). Необходимо е утвърждаването на социалистическите и комунистическите обществени отношения, които постепенно ще направят завистта безпредметена, безсмислена и противоестествена.

Съответна обществено-икономическа основа има и злорадството. И то не бива да се разглежда абстрактно. Докато завистта е присъща както на преуспяващи, така и на непреуспяващи (но с ниско духовно-нравствено развитие) личности, злорадството като психологическа характеристика е присъщо само на онези хора, които, построявайки живота си на егоистична основа, при сравняването на всеки свой успех с контрастиращите неуспехи на другите изпитват приятно чувство на превъзходство.

Безразличието към чуждото щастие или нещастие също се явява логически и фактически възможно състояние. Негов синоним е станала фразата, приписвана на Людвиг XV: „След мене, ако ще и потоп."

* * *

От психологическа гледна точка състраданието и сърадването непосредствено се проявяват като способност да си представим чуждите радости и страдания, щастие и нещастие. Състраданието е способност „да се виждат собствените нещастия в чуждите." (2).

Поради този характер на състраданието то се е използвало като наказание за онези, които били заставяни да присъствуват на мъките или екзекуцията на свои близки или съидейници. В човешките взаимоотношения често простото, непосредствено страдание се е предпочитало пред състраданието. Така постъпва например този, който поема вината върху себе си, за да спаси мнимия или дори истински виновник, или майката, която предпочита да страда вместо децата си, за да избегне мъките на състраданието.

Способността да страдаме с чуждото нещастие и да се радваме с чуждата радост се определя от това. че представата за тях има нещо общо със самия факт на щастието (нещастието).

В основата на сърадването (и съответно на завистта) можем да открием елементарни психологически механизми, свързани с психичния отзвук от възприемането на елементарните (биологически) наслади, преживявани от други индивиди: младите хора изживяват удоволствие при възприемането на сцените с любовни ласки (в живота или в изкуството); но когато органическата наслада на другия индивид е свързана с някоя по-настоятелна потребност на възприемащия (от храна, вода, определена температура) се получава обратният ефект (гладният с неудоволствие гледа хранещия се; жадните се измъчват, когато пият пред тях вода и пр.").

Психологически състраданието и сърадването предполагат високо развитие на въображението. Проявите на жестокост (към животни и пр.), които се наблюдават у най-малките деца, не се дължат на злата вродена природа на човека, а на все още слабото развитие на въображението в ранната възраст. Детето чисто и просто е неспособно да си представи в необходимата степен страданията на жертвата.

Същевременно способността за състрадание (т. е. способността да си представим достатъчно релефно чуждите страдания) е тясно свързана с преживените от самите нас страдания. След болест и въобще след изживяно нещастие, както показва опитът, хората често стават по-сърдечни

Характерът на състраданието се определя в голяма степен от общественото, класово положение на човека. Под негово влияние у съответните личности се изгражда определен стереотип от обичайни радости и скърби, удоволствия и страдания. „Римляните са гледали спокойно мъките на умиращия гладиатор, защото нито един от седящите на амфитеатралните скамейки не е могъл да си представи себе си като роб, като се постави на неговото място . . . При крепостното право не е било рядкост да се срещне господарка, която да плаче над страданията на бедната Лиза и даже над съдбата на тъмносивия гълъб и на самотния дъб и в същото време да бие, както трябва, своите слугини за неловко подадена чаша вода. В бедната Лиза и гълъбчето чувствителната господарка е узнавала непременно себе си и е плакала от любов към себе си" (3).

Необходимо е да се търсят и изградят такива обществени отношения, които ще сближат хората по съдба, за да станат и техните прежи-

вявания, радости и скърби близки, взаимно понятни. При това целта на социалистическите обществени преобразувания не е просто сближаване на хората по съдба независимо на каква основа. Дребнобуржоазната уравниловка без обществена собственост, без колективен труд може да бъде основа само за сантиментално състрадание, но не и за бодрото, оптимистично чувство на колективна радост, присъщо само на социалистическия човек.

Споделената радост е двойна радост. Но за това социалното изравняване не е достатъчно. Необходимо е преди всичко да има радост, да има лично щастие. А те се постигат само тогава, когато при социалистическото и комунистическо строителство с пълна сила действува законът за все по-пълното задоволяване на материалните и културните потребности на трудещите се. Превърне ли се уравнителството в самоцел, като се подценят факторите, обслужващи ръста на материалното и културното благосъстояние на трудещите се, подкопава се основата и на социалистическото обществено щастие, основите на колективната радост.

Споделената скръб е половина скръб и затова в обществото на колективистите личното нещастие намалява до минимум. Но по същата причина колективистът постига пълното си лично щастие само когато навсякъде наоколо му човешкото нещастие е премахнато. Затова комунизмът, премахвайки всички причини за масово нещастие, ще бъде в същото време и обществото на най-развитото, най-богато л и ч н о щ а с т и е. Докато самите условия на експлоататорското общество обуславят състраданието да преобладава над сърадването, така, както нещастието преобладава над щастието, социалистическото общество може да осигури и осигурява условия да преобладава щастието на колективистите и сърадването, чрез което то непрекъснато се обогатява.

* * *

Понякога ролята на състраданието като израз на обществената и нравствената природа на човека и като елемент на личното самочувствие се надценява. Така например съветският автор А. Нуйкин пише:" . . . за да стане всеки един от нас истински щастлив, трябва светът да не страда, да изчезнат от него нищетата, угнетението, войните, несправедливостта и другите врагове на човешкото щастие". И той заключава, че истинско лично щастие ще бъде възможно едва при всеобщия световен комунизъм (4). Несъмнено състраданието винаги ще накърнява личното щастие. Истинското, нравственото щастие винаги ще търпи ущърб, докато на земята не изчезнат масовите страдания. Но не бива да се забравя, че определящо в личното щастие е не това отражение, което получава в нашето съзнание щастието или нещастието на другите, а съзнанието за нашите собствени нравствени усилия и ценност. Трудно е да се радва на щастието на другите този, който съзнава, че с нищо не е допринесъл за него. И обратно, макар чуждите страдания да се възприемат от нравствената личност във всички случаи болезнено, те не са в състояние да премахнат основата на личното щастие: удовлетворението, че самите ние изпълняваме до край нравствения си дълг и правим всичко, което е по силите ни, за да премахнем заобикалящите ни страдания.

Психологически погледнато, у високо нравствената личност състраданието не може да доминира над останалите нравствени чувства. По своя характер то е пасивно чувство, потискащо динамиката на нашия психи-

чески и физически живот. Състраданието може само косвено, асоциирано с други чувства, да служи като стимул за активността на личността. Тази своя роля следователно то може да изпълни само при условие, че не се превърне в преобладаваща психологическа характеристика, т. е. ако не съсредоточаваме съзнанието си върху самото състрадание.

Нравствената природа на щастието се определя не от пасивното отразяване на щастието (нещастието) на другите индивиди, а от онова вътрешно пречупване, което състоянието и интересите на обществото получават в нашата собствена личност, подтиквайки ни към активност, борба и непрекъснат духовен ръст. Затова определяме щастието като лично асимилирана нравственост. Ако не беше така, т. е. ако всеки би могъл да постигне личното щастие само като отражение на щастието на другите, не би било възможно ничие щастие, тъй като нямаше да съществува самото щастие като предмет за отразяване. Щастие носи не само сърадването, но и борбата за ликвидирането на чуждото нещастие, удовлетворението, което получаваме от успехите си в тази борба.

Докато щастието е обобщаващо, синтезиращо състояние, състраданието се проявява преди всичко в своята единичност, непосредственост. Защото ние състрадаваме преди всичко на отделни, конкретни, нагледни явления, събития и състояния. Нещастието на един човек, разгръщащо се пред очите ни, въздействува психологически по-силно от сухата статистика за милиони анонимни жертви. „Смъртта на един човек е винаги смърт, а смъртта на два милиона е винаги само статистика" (5). Тази закономерност датският психолог Х. Хьофдинг обобщава така: „Силата и обемът на симпатията се намират в обратно отношение помежду си" (6).

Изкуството със способността си да въздействува нагледно-емоционално възбужда склонността ни да се отъждествяваме с другите хора и да им съчувствуваме. Ето защо понякога случаите на реални нещастия предизвикват по-слабо съчувствие от образите на художествено претворените нещастие. Така и децата, както отбелязва К. Чуковски, които често причиняват страдания на по-слаби от тях същества, съчувствуват често много силно на въображаеми герои от приказките.

* * *

Някои от психологическите закономерности, проявяващи се при съпоставката на моето щастие (нещастие) с това на другите, намират място и при съпоставката на различните психически състояния на една и съща личност. От опит е известно например, че сигурно средство за психологическо обезценяване на благата, ценностите, с които разполагаме, е да ги сравняваме с други, по-големи, които сме имали или бихме могли да имаме. Както и обратно: благата, ценностите повишават своята стойност, ако ги сравняваме с трудните моменти, преживени или бъдещи. Така този, който е гладувал, най-добре цени благото, което му предоставя храната. По същия начин намалява силата на нещастието, ако го сравняваме с друго, възможно и по-голямо нещастие.

Затова най-сигурният начин за влошаване на самочувствието е склонността да сравняваме живота си с живота на тези, които са поставени в по-добри условия от нас; и обратно — най-сигурното психологическо средство за повишаване на самочувствието се заключава в това да сравняваме живота си (дори и евентуалните страдания) с по-лошото, което е възможно и което се изпитва от други личности или общества.

От същия психологически порядък е и проблемът за отражението върху сегашното ни състояние на спомените за миналото щастие (нещастие) и на предвкусването на бъдещо щастие (нещастие).

Според Хобс „възпоминанието за миналото е приятно: за щастливото минало — защото е било щастливо, за тежкото минало — защото е отминало . . . Отново да придобиеш веднъж загубено благо е по-добре, отколкото никога да не загубваш“ (7). Свободата след излизането от затвор се преживява като щастие, защото се усилва от фона на спомена за липсата на свобода, от чувството на контраст със сегашното състояние (индукция на нервните процеси). По същия начин споменът за отминалото щастие засилва по контраст страданието в момента.

Последният аспект има твърде важно педагогическо значение във връзка с възрастовото развитие на човека. Склонността на някои родители да осигуряват напълно „безгрижно“ детство на своите синове и дъщери се явява причина не само за практическата им безпомощност в зрялата възраст, но и за лошото им самочувствие в тази възраст в контраст с привичките на „безгрижното детство“. Като отчита този аспект на етическото развитие, английският философ Мандевил в своята „Басня за пчелите“ призовава правителствата да имат обратното отношение към децата: да ги лишават от игри и радости, за да могат по-леко да понасят бъдещите несгоди на зрялата възраст (8). Лицемерният хуманизъм на този буржоазен идеолог би намерил може би известно оправдание в условията на експлоататорското общество, но за социализма той е лишен от всякакъв смисъл. Социализмът осигурява истинското детско щастие като прелюдия, подготовка към задачите и щастието на зрялата възраст; осигурява детското щастие с всичките му прелести и радости, но същевременно с цялата сериозност на образователната и трудова подготовка, която осмисля живота на детето с перспективите на непрекъснато развитие.

При липсата на контраст с актуалното състояние споменът за миналото щастие поради това, че има нещо общо по съдържание със самия факт на щастието, се преживява приятно.

Доколкото споменът за минало нещастие има нещо общо по съдържание със самия факт на нещастието, той по принцип съдържа в себе си неприятно изживяване. Друг е въпросът, че при контраст с липсата на актуални страдания това изживяване отстъпва на заден план. Но животът на хора, прекарали дълга поредица от страдания, несъмнено се помрачава не само от актуалните страдания, но и от потискащите спомени за миналото.

* * *

Психологическо сродство съществува и между факта на щастието и мечтите за него, както и между факта на нещастието и опасението от нещастие в бъдеще. Такъв е смисълът например на японската пословица: „Навечерието на празника е по-хубаво от самия празник.“

Но мечтата за щастие няма нищо общо с а л ч н о с т т а. Като психическа черта тя поставя в неизгодно положение на контраст всяко актуално психическо преживяване: такъв е и смисълът на пословицата: „По-доброто е враг на доброто“.

Що се отнася до опасенията от бъдещи страдания, те във всички случаи са от естество само да помрачат настоящото състояние. Но както

алчността, така и страхливостта не са случайни свойства на характера. Те са се изградили в определени класово-икономически условия и изчезват заедно с отстраняването им. Склонността към постоянни опасения и непрекъснати страхове се е оформила като отражение на онези условия на живот, при които е преобладавало нещастието, а радостите са били случайни, временни. Алчността се е формирала като отражение на несигурността на частния собственик, който никога не е можел да каже какви средства са достатъчни, за да закрепи положението си в условията на конкуренцията и взаимното недоверие, при които „Ако ти не ограбиш другия, той ще те ограби; ако ти не го подчиниш, той ще те подчини."

* * *

Чувството на социална и лична сигурност и утвърденост при социализма създава всички благоприятни условия за постепенното ликвидиране на завистта, злорадството, алчността и страхливостта като отрицателни черти на характера и психологическа пречка при утвърждаването на щастието.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гоббс — Избраные произведения, т. 1, 1965, с. 144. 2. Ларошфуко — Максимы и моральные размишления, М., с. 50. 3. Минский, Н, М. — При светлината на съвестта, С.. 1927, с. 32. 4. Нуйкин — Ты, я, и счастье, М., 1964, с. 26. 5. Ремарк — Черният обелиск, С., 1958, с. 141. 6. Гоффдинг, Г. — Этика, 1898, с. 55. 7. Гоббс — Цит. съчинение, с. 244, 247. 8. Мандевиль — Басня о пчелах, 1974, с. 260/261.

SOME PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF EGOISM AND ALTRUISM

I. Slanikov

The states of sharing somebody's joy, of compassion, envy and malicious joy as psychological phenomena accompanying altruistic and collectivist or egoistic mentality, are analysed. The social and economic conditionality of these phenomena is revealed. The author gives some inferences concerning mentality in socialist society. Similar psychological mechanisms and social conditionality are shown to exist for avidity, cowardice a. o.

Special attention is paid to the role of imagination and to artistic imagination and art activity, in particular, as a means of moral and psychological improvement. Some educational conclusions are drawn.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ТРУДНОСТИ ПРИ ОВЛАДЯВАНЕ ПРАВОПИСА НА НЯКОИ СЪГЛАСНИ ЗВУКОВЕ

СТ. ИВ. МИНКОВА — кандидат на пед. науки

Проблемът за възпитателните и образователните трудности обикновено се свързва с трудните за възпитание и образование деца, с недисциплинираните и изоставащите ученици. Търсят се причините (Г. Д. Пирьов)[1], посочват се източниците (В. Манова-Томова)[1], проучват се индивидуалните особености на слабите ученици (З. И. Калмыкова, В. И. Орлова, В. И. Зыкова)[2] определят се групи и видове изоставащи ученици с оглед по-целесъобразно индивидуално, образователно и възпитателно въздействие (Л. С. Славина)[3]. Не убягва от вниманието на авторите и въпросът за характера и особеностите на трудностите за наличието на различни видове трудности и необходимостта от тяхното изясняване и систематизиране. „Децата, които създават затруднения при възпитанието и обучението, поставят сериозни проблеми както пред родителите, възпитателите, учителите, така и пред научните работници в няколко области на науката. Главните проблеми се отнасят до правилното определение на самите затруднения, до тяхното класифициране и разграничаване.“[1] (стр. 7).

Настоящата статия има за задача да разгледа една страна на поставения проблем. Необходимо е да се уточни, че освен трудностите на обучението и възпитанието, които стоят пред учители и възпитатели, съществуват и друг вид трудности — това са трудностите на ученето. Те възникват в учебния процес и се изправят пред учениците в хода на усвояване на учебния материал при овладяване на знанията и уменията. Такива трудности срещат почти всички ученици, но едни от тях ги преодоляват по-бързо и леко, други по-бавно, с повече усилия, а трети остават при тях, допускайки грешки и слабости в учебната си дейност. При езиковото развитие това са грешки на правописа и правоговора. На някои от тези трудности при овладяване правописа на звучните и беззвучните съгласни ще се спрем в статията.

Причините за правописни грешки имат комплексен характер. Те се крият както в трудността на езиковата теория, в несъвършенството на дидактическите методи, така и в непознаване психологическата специфика на процеса за създаване на правописните умения и навици у учениците. Често трудностите при приложение на дадено правило имат психологически характер, но те или не се забелязват, или се отминават, без да се оцени достатъчно тяхната роля и значение за успешното овладяване на правописа. Наблюденията на обучението по роден език в началния курс показват, че учениците допускат много грешки при писане на звучните и беззвучните съгласни. А овладяване правописа на тези съгласни е важна задача на езиковото обучение в началния курс. Учебно-възпитателната работа по осъществяването ѝ започва в първи клас и трябва да завърши в трети, т. е. със завършване на трети клас учениците трябва да са усвоили уменията и навиците за правилно писане на думи с двата вида съгласни в средата и в края. Голямо значение за успех в обучението по роден език има съобразяването на методиката с постановките на езико-

вата теория за същността и спецификата на учебното съдържание. По отношение на правописа и правоговора на звучните и беззвучните съгласни теорията сочи противоречиви изисквания. В редица случаи на устната реч звучните съгласни се чуват като беззвучни. Звуковете Б, В, Г, Д, Ж, З са звучни. При произнасянето им в края на думите, а при определени положения и в средата, те се обеззвучават, чуват се като съответстващите им беззвучни П, Ф, К, Т, Ш, С. Например звукът В се чува като Ф, думата „зов" се произнася „зоф", думата „Славчо" — „Слафчо". Но в писмената реч звучните съгласни запазват своя писмен белег, пишат се със съответните букви Б, В, Г, Д, Ж, З, независимо че при произнасяне се обеззвучават. Правописът изисква от учениците да пишат гълъб, зов, праг, зид, ориз, а според правоговорните правила трябва да се произнася гълъп, зоф, прак, зит, орис. Противоречието между правоговорните и правописните изисквания при звучните съгласни създава специфични трудности за усвояване на правилното им изразяване с писмени белези. То поставя теорията на обучението пред проблема да се изгради такава методическа система на работа, която да допринесе за усвояване и правилно приложение на правописните изисквания.

Необходимо е да се знае, че изтъкнатото противоречие се отнася до звучните съгласни, но не и до беззвучните, които в края на думите не се променят (топ, картоф, вик, пот, кош, сенокос). Това значително улеснява правилното писане на думите и дава основание да се предположи, че правописът на беззвучните ще се овладява без особености и трудности. Дали това предположение е правилно ни разкриват учебната практика и изследванията в тази насока.

Методиката на обучението по български език посочва прийом за определяне правописа на думи със звучни и беззвучни съгласни. Изхожда се от постановката, че съгласните звукове звучат чисто и се чуват ясно, когато се произнасят в съчетание със следващ ги гласен звук, т. е. когато думата се измени така, че след звучния съгласен звук има гласен. С цел за проверка на правописа най-често се използва множественото число и членуването. Например звучният Б се чува като беззвучен П в думата „гълъб", но той се произнася ясно като Б в думите „гълъби", „гълъба". Същото се отнася за звучния Д в думите „зид", „зидове", „зида". Този прийом на проверка до голяма степен осигурява правилното писане на думи със звучни съгласни.

Възможността да се прави проверка на съгласния звук, за да се определи буквата, която трябва да бъде написана, е съществена предпоставка за успешно овладяване на правописното умение. Затова в учебната практика по български език на началния курс още в първи клас наред с изучаването на звучните и на беззвучните съгласни звукове учениците усвояват и метода за проверка на техния правопис. Въпреки всичко (системното овладяване на съгласните и метода за проверка на правописа им) практиката показва, че учениците допускат грешки при писане на двата вида съгласни в края и в средата на думите.

С цел да се потърсят специфичните особености на умението за правопис на звучните и беззвучните съгласни и трудностите за изграждането му бяха извършени изследвания на ученици от началния курс. Първото изследване има за задача да установи с какво се характеризира усвояването на правописа на звучните и беззвучните съгласни. Изследваните ученици от първи клас са запознати с двата вида съгласни и с

метода за проверка на правописа им. За целта на изследването им бяха продиктувани с естествен прочит, т. е. така, както се изговарят със съответното обеззвучаване 12 думи, от които 6, завършващи на звучни, и 6 — на беззвучни съгласни (хляб, готов, праг, град, плаж, ориз, сноп, шкаф, влак, брат, кош, сенокос). От учениците се изискваше да внимават при писане на думите и да правят проверка, когато се съмняват в последната буква.

Как учениците в края на първия клас са усвоили умението за правопис на звучните и беззвучните съгласни се вижда от табл. 1, която разкрива общия брой на изследваните ученици, броя и процента на учениците, допуснали грешки, броя на грешките и средната грешка ($\bar{x}$) за двата вида съгласни.

Таблица 1

Вид на съгласните	Ученици			Грешки	
	общ брой	с грешки		брой	$\bar{x}$
		брой	P		
Звучни	1007	139	13	197	0,19
Беззвучни		340	33	594	0,58
Общо		479	46	791	0,79

Данните от таблицата говорят, че правописното изискване, за което има и метод за проверка, не е усвоено от всички ученици: 46% от учениците са сгрешили при двата вида съгласни, а на всеки един от изследваните ученици се пада средна грешка 0,79.

Като се съпостави броят на учениците с грешки и броя на допуснатите грешки за двата вида съгласни се разкрива интересно и неочаквано съотношение в степента на усвояване. При звучните съгласни звукове по-малко ученици са допуснали по-малко грешки, отколкото при беззвучните. Там, където се очакват грешки, където има несъответствие между правопис и правоговор, където звукът се изменя при изговаряне, а трябва да се напише непроменен, там има по-малко грешки, отколкото при беззвучните съгласни, които се пишат както се чуват, при които няма изменения и противоречие между правопис и правоговор.

По броя на допуснатите грешки звучните и беззвучните съгласни звукове се нареждат в последователност, която се вижда на табл. 2 и 3.

Тези резултати показват, че най-добре е усвоено писането на Б. Между броя на грешките при Д и З, а също В и Ж разликата е от една грешка, а за 4-те букви разликата е 4 грешки (Д — 30, Ж — 34), затова тези букви са на второ място по степен на усвояване. В най-ниска степен с най-много грешки е усвоено писането на Г.

Беззвучните съгласни според усвояването им по брой на допуснатите грешки се нареждат по начина, показан на табл. 3.

Вижда се, че най-добре, с най-малко грешки е усвоено писането на Ш и С. В следващата по-ниска степен е усвояването на К и Ф и най-много грешки са допуснати при писане на П и Т.

Степента на усвоеност на правописа за звучните и беззвучните съгласни е отразена нагледно на фиг. 1.

Линията на звучните съгласни се движи между 21 и 48 грешки (амплитуда 27), а на беззвучните — между 67 и 147 (амплитуда 80).

Резултатите от табл. 2 и 3 и от фиг. 1 са показателни. Изследваните ученици са усвоили по-добре по-сложното умение, т. е. умението, което изисква повече внимание, проверка на верността, а също и владеене на метода за проверка. При по-елементарното умение, където е необходимо само да се изрази с адекватен писмен белег беззвучният съгласен звук, са допуснати повече грешки, то е усвоено в значително по-ниска степен. Кои са причините за този парадокс? Дидактически и езикови основания за правописни грешки при беззвучните съгласни няма. Методиката на обучението по роден език е определила по-трудното учебно съдържание посочила е най-рационалния метод за усвояване. И действително трудният материал се усвоява. Противоречието, несъответствието между правопис и правоговор при звучните съгласни се преодолява, но за сметка на правописа при беззвучните. От къде идват грешките при беззвучните съгласни, след като те се пишат така, както се произнасят? Звуковете П, Ф, К, Т, Ш, С в края на думите се чуват ясно, без изменение и се пишат със съответните букви (П, Ф, К, Т, Щ, С), но въпреки това учениците са допуснали грешки. Те са написали букви на звучните съгласни в края на думите, например: сноб, влаг, брад и т. н. вместо сноп, влак, брат. Такива неестествени грешки по-големите ученици рядко правят.

Таблица 2

	I	II	III	IO		
Звучни съгласни звукове	Б	Д	З	В	Ж	Р
Брой на грешките	21	30	31	33	34	48

Таблица 3

Беззвучни съгласни звукове	Ш	С	К	Ф	П	Т
Брой на грешките	67	79	83	94	134	147

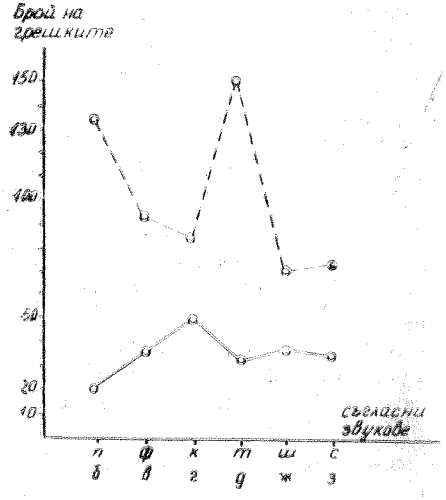

Фиг. 1
— — — беззвучни, —— звучни

Щом по-сложното умение и по-трудният правопис е усвоен по-добре, значи учебното съдържание не може да се сочи в случая като причина за грешки. Остава трудностите да се потърсят в спецификата на процеса за усвояване на конкретните правописни умения.

1. Учениците, сгрешили при беззвучните съгласни, безспорно знаят правоговорната особеност за обеззвучаване на звучните съгласни в края на думите. Те знаят, че когато в края на думата се чува беззвучен съгласен звук, той в същност е обеззвучен звучен, а именно пише се хляб, готов, но се произнася хляп, готоф. Познавайки тази особеност, като чуят сноп, шкаф, те пишат сноб, шкав. Причините за грешки на тези ученици се отнасят:

а) до непълнотата на знанията. Те не знаят, че беззвучният съгласен звук в края на думата не винаги е обеззвучен, че има случаи, в които той е постоянен, неизменен, беззвучен (в думата „кош" беззвучният Ш не е обеззвучен Ж);

б) до липса или недостатъчно изградено у тях умение за приложение на знанията в езиковата практика;

в) до генерализацията на знанията. В периода, когато се изгражда, но все още не е изградено правописното умение, знанията за един вид съгласни звукове се пренасят върху друг близък вид. Така че това, което учениците знаят за обеззвучаване на звучните съгласни в края на думите, се пренася върху беззвучните и се получава обратен ефект, т. е. ненужно се озвучават беззвучните и се стига до специфични грешки, присъщи на първите етапи от усвояване на умението.

2. Трудностите, които учениците от началния курс срещат при усвояване правописа на звучните съгласни в края на думите, се дължат и на свързването на двете умения: 1) за проверка и 2) за правопис на звучните съгласни. Когато правописното умение е изградено, тогава не се налага често да се прибягва до проверка, но когато се създава, когато е в процес на изграждане, тогава умението за извършване на проверка трябва да бъде добре развито. У малките ученици и двете умения се създават и в този процес несъвършенството на едното (което и да било от двете) поражда трудности на усвояването и грешки на изпълнението при другото. Неумението да се прави проверка е причина за грешки при писането, независимо от правилния общ подход на ученика и от наличието на знания. Когато в края на думата се чува беззвучен съгласен звук и ученикът се съмнява в правописа, той прибягва до проверка. Ако проверката се извърши неправилно, допуска се грешка. Например диктуват се думите влак, брат. При проверяване трябва да се измени формата на тези думи, но да се запази семантичното им значение. Образуват се членувани форми — влака, брата или форми за множествено число — влакове, братя. При формално приложение на метода за проверка (прибавяне на гласен звук в края) беззвучните се озвучават, превръщат се от К в Г и от Т в Д, изменя се и значението на думите, получават се нови думи — влага, брада. В тези случаи се проявява ограниченият езиков опит на малките ученици и непознаването на морфологичните форми и значения, което за тях от своя страна е характерна трудност при овладяване правописа на звучните и беззвучните съгласни.

Специфични трудности, които също имат психологически страни, учениците срещат при овладяване правописа на двата вида съгласни в края и средата на думите. Резултатите от изследване на ученици във втори клас са дадени в табл. 4.

При това изследване очаквахме повече грешки при по-трудните случаи, т. е. когато звучните съгласни са в средата на думите. Въпреки предвижданията, различията между грешките и броя на учениците с

грешки не са големи. Но освен това таблицата показва интересно съотношение между броя на учениците и на грешките в средата и края на думите, а именно: в средата на думите има по-малко грешки (157), отколкото в края (191), но те са направени от повече ученици (132), от

Таблица 4

Място на грешките	Ученици			Грешки	
	общ брой	с грешки		брой	$\bar{x}$
		брой	P		
В средата на думите	683	132	19	157	0,23
В края на думите		126	19	191	0,28
Общо		258	38	348	0,52

колкото броя на учениците с грешки в края на думите (126). Това означава, че повече ученици се затрудняват при писане на звучните съгласни в средата на думите, но количеството на направените от тях грешки е по-малко. Вероятно трудностите са ги накарали да се съмняват, да проверяват, да внимават повече и се е стигнало до по-малко грешки. В края на думите сгрешилите ученици са по-малко, но извършените от тях грешки са повече. Това означава, че ученици, които в средата не са сгрешили, в края на думите са направили грешки. Причините най-често са с психологически характер. При по-леките случаи учениците се успокояват, отслабва вниманието, намаляват активността и мобилизацията. А при недостатъчно добре изградени правописни умения и навици това води до елементарни и неочаквани грешки.

От направените изследвания се налага изводът, че в процеса на усвояване на правописни умения и навици, наред с трудностите от дидактическо естество, съществуват и съпътстващи ги психологически трудности, които в началните етапи на усвояване на уменията имат голяма сила на въздействие върху учебната дейност на учениците от началния курс. В някои случаи и при някои ученици те могат да имат доминиращо значение при изпълнение на определени правописни задачи. Към психологическите трудности могат да бъдат отнесени:

а) отрицателните психични състояния — забелязват се у различни ученици на различни етапи от усвояване на правописните умения и навици. Има ученици, които, като усвоят първите изисквания на правописа се успокояват и демобилизират от първоначалните успехи. Така че при следващите нови по-сложни изисквания те остават безучастни, апатични и неподатливи на образователно въздействие. Създадените у тях състояния на самоуспокоение, безразличие, незаинтересованост забавят, пречат, спират доизграждането на навика, особено когато той се отнася до правописно изискване с по-широк обхват на приложение, например правописа на звучните съгласни и отражението му върху писането на беззвучните. Тази група ученици греши при беззвучните съгласни, тъй като не е ус-

воено правописното изискване в неговата специфика и не е доовладян правописният навик до край.

У някои ученици се забелязват отрицателни психични състояния при последните етапи от усвояване на правописните умения и навици, когато в основни линии са разбрани и усвоени различните изисквания, но все още не са свързани добре с практиката на писането, все още не са изградени напълно навиците. Тогава смущението, несигурността, колебанието, страхът, че може да сгреши, съмнението във верността на написаното кара ученика да поправя написаното и да греши при поправката.

Избързването, недообмислянето, формалното и механично използване на образователни прийоми и похвати също е психологическа трудност за правилно и успешно приложение на правописните правила. Недогледал думата, не извършил проверка на последната буква, прибързалият ученик допуска грешки, озвучава беззвучни съгласни, въпреки че, ако му се обърне внимание, сам ще поправи грешката си.

б) несигурните и незатвърдени езикови знания, а също и недостатъчно развитите правописни умения и навици — знанията и уменията имат индивидуален характер и специфична изява у всеки ученик, а тяхното недостатъчно усвояване и развитие е своеобразна психологическа трудност по пътя на овладяване на правописа. Ако не се знае правописното изискване за звучните съгласни, ако знанието е несигурно и незатвърдено, а уменията и навиците за приложение на знанията в практиката не са изградени, тогава и най-добрите методи на обучение не ще помогнат на ученика при писане на звучните и беззвучните съгласни.

в) по-ниското ниво на езиково развитие също е психологическа трудност при усвояване на някои правописни умения и навици. Грешките при беззвучните съгласни се дължат и на ограничения езиков опит, което затруднява учениците от началното училище при извършване на проверката.

Преодоляването на психологическите трудности, създаването на положителни психични състояния се постига чрез системна образователна и възпитателна работа за овладяване на правописни умения, за развитие на правописни навици.

ЛИТЕРАТУРА

1. Пирьов, Г. Д., В. Манова-Томова, Ив. Керековски — Трудни за възнитание и обучение деца, С., Медицина и физкултура, 1971. 2. Психологические пробламы неуспеваемости школьников, под. ред. на Н. А. Менчинской, М. Педагогика, 1971. 3. Славина, Л. С.— Индивидуальный подход к неуспевающим и недисциплинированным школьником, М., АПН РСФСР, 1958.

PSYCHOLOGICAL DIFFICULTIES IN MASTERING ORTHOGRAPHY OF SOME CONSONANTS

S. I. Minkova

Besides the difficulties of teaching and education which are teachers' and educators' concern, there exist learning difficulties which

are to be overcome by pupils themselves in the course of mastering school subjet material.

Investigation on first grade school-children revealed unexpected difficulties in learning voiced and breath consonants orthography. Pupils make errors in voiceless consonants — where they are not orthographically grounded — and admit less errprs in the more difficult orthography of voiced consonants. The reason of such a result lay in a transfer of voiced consonants orthographic requirements upon the voiceless ones, which provokes an unnecessary and erroneous voicing.

The difficulties pupils meet with in mastering voiced and voiceless consonants orthography are of a psychological and temporary character. They are present at the initial stages of mastering orthography and are being overcome differently by the different pupils.

Силният, бързо подвижен и неуравновесен тип нервна система (холерик) се характеризира с безпричинно ускоряване на реакциите на поведението и речта. Тя обикновено е бърза, с неправилни ударения, понякога съдържа крясъци, отличава се с не особено добра изразителност. У някои холерици речта е опростена, груба, отривиста, вулгарна, с неправилни изрази.

Слабият тип нервна система (меланхолик) се характеризира с неизразителна, забавена, тиха, вяла, безучастна и без особени оттенъци реч.

Практическият опит и някои данни показват, че в интонационната характеристика на речта могат да се намерят обективни показатели за емоционалното състояние на говорещия (Т. Жинкин, А. Н. Лукьянов и М. В. Флоров и др. (22).

Състоянието на пилотите на въздушни кораби и тяхната работоспособност се определят по гласа на измененията на говора. Установено е, че при пренатоваряне човек води трудно разговор, говори отривисто, лаконично. Очевидно поради голямата заангажираност речевата информация, предавана от човека, се ограничава. В момента на прехода към безтегловност говорът се обогатява с нюанси, става емоционално наситен. За прилошаването и ограничената подвижност е характерна сивата, монотонна реч, пряко свързана с емоционалното състояние на човека.

Още при подготовката за полет се съставя психологически паспорт на пилота, в който се включва индивидуалната характеристика на речта му. С този еталон се сравняват данните, получени от въздушните кораби. В резултат на изследванията се установява, че емоционалната и физическата напрегнатост водят до увеличаване основната честота на гласа и повишаване интензивността на говорните сигнали. При настъпване на умора се забелязва понижаване на тези показатели.

Словесните реакции на човека се явяват обективен показател за бързината на мисленето, някои индивидуално-психологически особености и психичното състояние (16). Във връзка с психодиагностиката на някои особености на личността в норма и патология в последно време интересът към асоциативния експеримент все повече нараства. Това се дължи на диагностичната му ценност, широките възможности за вариране и съчетаване с други методи за изследване. Възниква необходимостта от бързо, точно и просто измерване на времето на ответно-речевата реакция.

Латентното време при асоциативния експеримент обикновено се измерва със секундомер, който се пуска в края на произнесената от експериментатора дума-дразнител и се спира в началото на думата-отговор.

В литературата се описват някои по-съвършени установки за измерване на латентния период на ответните речеви реакции. И. Т. Романюк (18) прилага за измерване на латентното време установка, състояща се от два микрофона, магнитофон и електрокимограф. Електрокимографът се движи с определена скорост, която се знае, и след като се измери разстоянието между края на думата-сигнал и началото на думата-отговор може да се изчисли „времето на мълчане". Известна разновидност на този начин на анализиране на асоциативния експеримент е графическият запис на речта посредством магнитофон и осцилограф или електрокардиограф (Н. И. Красногорски и А. Крайндлер — 12).

Слухово-речевият рефлексомер (на В. В. Саманов и др.—19) се състои от микрофони, магнитофон, реле за време и милисекундомер.

Всички използвани досега начини за анализ на устната реч са неточни, свързани са с трудоемка подготовка за провеждане на самия експеримент и обработка на получените резултати, установките се състоят от отделни части.

С оглед да се разкрият психодиагностичните възможности на анализа на устната реч с приложението на съвременни електронни технически средства при изучаване дейността на човека-оператор, възникнаха следните задачи:

1. Разработване и приложение на електронно устройство за експресно отчитане на резултатите от асоциативния експеримент.

2. Внедряване на осцилограф при графически анализ на речевата комуникация на човека-оператор.

За експресно отчитане на резултатите от асоциативния експеримент е разработен по наш идеен проект и с наше участие (от инж. Д. И. Мечков) портативен електронен цифров речеви рефлексомер (фиг. 1).

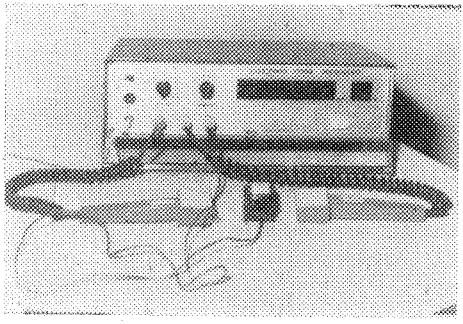

Фиг. 1. Общ вид на електронния речеви рефлексомер

Апаратът има следните възможности за работа : 1) от два микрофона — задействува се от микрофона на експериментатора и се спира чрез микрофона на изследваното лице ; 2) пускане от микрофон, спиране чрез натискане на бутон; 3) пускане от магнетофон, спиране с микрофон или бутон; 4) обработка на предварително направен магнетофонен запис.

Максималното измервано време е 9999 мсек. Максималното време на паузата между две срички в една дума, при което уредът все още възприема думата като една, може да се регулира стъпално от 10 мсек. до 900 мсек. в 11 степени. Нулирането на уреда става чрез съответния бутон, намиращ се на лицевата плоча или чрез бутона на микрофона на експериментатора. Ключът „праг мсек." се поставя на време по-малко от очакваното време на реакция, а ключът „блокирано сек." — на желаното време. През времетраенето на думата-дразнител цифровите лампи трепкат, без да започне броенето. След края на думата-сигнал броенето трябва да започне веднага. Ако не започне броене, а уредът показва някакво число, това означава, че думата-дразнител е произнесена така, че между някои от сричките се съдържа пауза, по-продължителна от зададеното чрез ключ „праг мсек." време. В такъв случай уредът възприема сричката след паузата като дума-отговор и измерва продължителността ѝ. При такова положение ключът „праг мсек." трябва да се постави на по-голямо време.

При произнасяне на думата-отговор броенето трябва да спре, т. е. уредът показва времето на реакцията. Ако броенето продължава, това означава, че времето на реакция е било по-малко от зададеното с ключ „праг мсек." и уредът е възприел думата-дразнител и думата-отговор като две срички от една и съща дума. В такъв случай ключът „праг мсек." трябва да се постави на по-малко време. Броенето може да не започне и в случаите, когато думата-отговор се произнесе много тихо или

далеч от микрофона. Ключът „праг мсек." обикновено се поставя на възможно най-краткото време и се прави предварителна ориентация на начина на произнасяне на думите по отношение на паузите между сричките.

С ключа „блокирано сек." се набира времето, за което уредът е блокиран след свършване на думата-отговор. През това време броячите не могат да се задействуват от микрофоните. Тази блокировка предпазва от нежелателно, случайно изтриване на резултата от измерването. Подаването на следващата дума-дразнител трябва да става или след изтичане на времето на блокировка, или след ръчно нулиране с клавиша върху микрофона на експериментатора; в противен случай броячите няма да се задействуват. След изтичане на времето за блокировка уредът се нулира автоматично и измерва новото време. Ръчно нулиране (за него има бутон върху самия уред и върху микрофона на експериментатора) се налага само при грешка или страничен звук.

Проведените изследвания (6, 6а, 7, 8) показват, че разработеният електронен цифров речеви рефлексомер може да намери широко приложение при провеждане на различни варианти на асоциативния експеримент в лабораторни и извънлабораторни условия. С него може да се измерва латентното време на словесната или двигателната реакция на дума-дразнител. Например при изучаване динамиката на умствената работоспособност на оператори беше приложен свободният асоциативен експеримент Данните свидетелствуват за значително достоверно удължаване на времето на словесната реакция и увеличаване на нейната вариативност след шестия работен час.

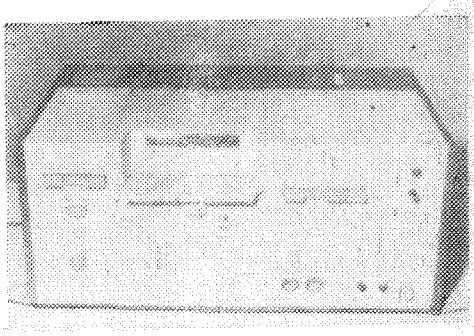

Фиг. 2. Общ вид на осемканален светлолъчев осцилограф RFT 8LS1

Уредът дава възможност за изследване на някои особености от насочеността на личността, някои индивидуално-типологични характеристики, интелектуални качества и емоционалната й устойчивост. Същият може да намери приложение и при оценката на умствено-емоционалната активност на лицата, упражняващи умствен труд, както и при диагностиката на някои гранични нервно-психични състояния.

Във връзка с психологическата характеристика на труда на оператори в АСУ (диспечери) при речева комуникация извършихме анализ на устната реч с комплекс от технически средства — магнитофон и осемканален светлолъчев осцилограф на RFT тип 8LS-1 (фиг. 2), без знанието на изследваните лица. Записването и анализът на речта на магнитофон и осцилограф дават възможност за многократно звуковъзпроизвеждане и графическо изобразяване.

Графическият анализ на устната реч се извърши на контрастна милиметрова хартия, която дава възможност за линейно измерване. Измерените разстояния се превърнаха във временна величина. Например при направения запис на ответно-речева реакция в процеса на труд у оператори (повикване от ръководител на движение и отговор от влаков дис-

печер по диспечинга), разстоянието между края на думата „ало“ и началото на думата „да“ означава латентния период. Търсеното време на ответната речева реакция е 320 милисекунди (фиг. 3).

Изследванията с приложения комплекс от технически средства за анализ на устната реч показват, че записването на речевите реакции в процеса на работа без знание на изследваните лица се явява обективен

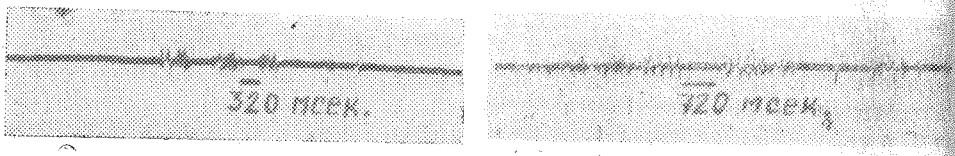

Фиг. 3. Графически изобразеяо време на ответно-речева реакция и пауза на речево затруднение

а) време на ответно-речева реакция б) пауза на речево затруднение

показател за изучаване и на умствената работоспособност. Резултатите от проучването върху времето на ответно-речевата реакция у експериментираните при 12-часова нощна смяна свидетелствуват за чувствителното й удължаване, както следва: преди работа — 225 мсек., след 6-ти работен час — 327 мсек. и след 12 — 477 мсек. Коефициентът на вариативност съответно се увеличава от 15,3 на 21,1 и на 27. Въз основа на средното устойчиво време на ответно-речева реакция у изследваното лице и средното време на ответно-речева реакция в съответните работни часове бе изчислен и коефициент на бдителност (КБ) — готовност на екстерно действие — по В. Н. Пушкин (14):

$$КБ = \frac{Pc}{P_t},$$

където Pc — означава средното устойчиво време на ответно-речева реакция, а P_t — времето на ответно-речева реакция в даден работен момент.

Коефициентът на бдителност също спада чувствително, съответно: 1,00; 0,66; 0,47. Разликата е достоверна. Това понижаване на готовността за екстерни действия е в съответствие с редица физиологични изследвания върху същата категория оператори. Чувствителното спадане на психическите и физиологическите функции след 6-я работен час се дължи очевидно на умствено-емоционалното напрежение и удължената 12-часова работна смяна.

Като показател за динамиката на работоспособността в процеса на труд може да служи и средната продължителност на произнасянето на думите и продължителността на паузите в речевото съобщение. Съгласно експериментално-психологическите изследвания, разпределението на паузите в речевия поток няма случаен характер и може да служи като индикатор за възможни затруднения, които изпитва говорещият (Л. Ф. Шутенкова (23). Анализът на речевия поток в процеса на речева комуникация показва, че паузите на речево затруднение достигат средно на час от 5 до 27 с времетраене от 80 до 720 милисекунди (фиг. 3). Изменението на интонацията на отделните думи и фрази (честота, интензивност и времетраене) дава допълнителна информация за психическото състояние на операторите.

За оценка на степента на емоционалното напрежение на операторите може да се използва спектралният анализ на речевите сигнали. Въз основа на спектрален анализ на устната реч е установено, че с увеличаване на емоционалното напрежение спектърът на речевия сигнал започва да се деформира и измества. При отрицателни емоционални състояния спектърът се концентрира предимно в нискочестотната област, а при положителни емоционални състояния — във високочестотната област (М. Ф. Фролов) — 22.

Извършваният преглед на литературните източници и конкретните резултати от изследването с приложение на съвременна електронна апаратура показват, че:

1. Анализът на словесните реакции във времето и пространството, на силата на звуковете, на словото и на словесните вериги представлява обективен метод за изучаване дейността на човека-оператор.

2. Оценката на смисловото съдържание на речевата комуникация на операторите разкрива известни възможности за характеристика на професионалните особености на техния труд.

3. Анализът на устната реч при речева комуникация представлява обективен индикатор и надеждно средство за контрол на психичното състояние на човека-оператор.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абельская, Р. С. — О роли слова и образа в восприятия ситуации спортивной игры, „Вопросы психологии", 4/1957. 2. Артемов, В. А. — К вопросу об языке и мысли, Материалы совещания по психологии, Изд., АПН, РСФСР, М., 1957. 3. Бодалев А. А. — Восприятие человека человеком, изд. Ленинградского у-тета, 1965. 4. Витт, Н В. — Информация об эмоциональных состояниях в речевой интонации, Вопросы психологии 3/1965. 5. Гальперин, П. Я. — Развитие исследований по формированию умственых действии, Психологическая наука в СССР, т. I, М. 1959. 6. Гурбалов, К. — Опити за оценка на психическо напрежение у организатори на движението в железопътния транспорт. Сп. Трансмедвести, бр. 3, 1972, стр. 19—26. 6а. Гурбалов, К. — Анализът на устната реч като метод за психологически изследвания. Сборник с доклади от Международна научна конференция по въпросите на психичната подготовка на спортиста, изнесен на 3, 4 и 5. XII. 1968 г. София 1970 г., стр. 129—131. 7. Gourbalov, K. — Psychologische Aspekte der mentalen Ermüdung bei der Disspetchertätigkeit im Eisenbahnverkehr. Probleme der Ermüdung im Eisenbahnbetrieb, 1973, 67—74. 8. Gourbalov, K. — Comparative psyshological investigations on train and power-supply controllers. Proceedings of the IInd Int. Symposium on Night and Shift Work, Studia Laboris et salutis, No. 11/1972, стр. 21—25. 9 Ильина, В. И. — К вопросу об изучении вариантов речи, Вопросы психологии, 6/1965. 10. Красногорский, Н. И. — К физиологии становления детской речи, Журнал в. н. д им. Павлова, т. II, вып. 4/1952. 11. Красногорский, Н. И. — Труды по изучению высшей нервной деятельности человека и животных, т. I, Медгиз, 1954. 12. Крейндрел, А. — Теория физиологически динамических структур и ее применение в изучении высшей нервной деятельности человека, Журнал высшей нервной деятельности человека, т. 10, в. 3, 1960. 13. Лукьянов, А. Н., Фролов М. В. — Сигналы состояния человека-оператора, Наука, М. 1969. 14. Лурия, А. Р. — Мозг человека и психические процесы, М. 1963 г. 15. Никифорова, О. И. — Значение речи для точности воспроизведения зрительного образа, Вопросы психологии, 1/1961. 16. Пирьов, Г. Д., Ц. Цанев — Експериментална психология, Наука и изкуство, София 1973 г. 17. Пушкин, В. Н. — Оперативное мышление в больших системах, Изд. Энергия, М. Л. 1965. 18. Романюк, И. Т. — Установка для записи на кимографе речевых реакции, Вопросы психологии, т. I, 1959. 19. Саманов, В. В. и др. — Слухово-речевой рефлексомер, Вопросы психологии, т. 2, 1965. 20. Смирнов А. А. — Проблемы психологии памяти, М., 1966. 21. Тункель,

В. Д. — Прием и последующая передача речевого сообщения, Вопросы психологии, 4/1964. 22. Фролов, М. В. — Дифференцирование степени и знака эмоционального напряжения у человека по изменения интонационных характеристик речи, кн. Физиологические особенности положителных и отрицательных эмоциональных состоянии, Наука, М., 1972. 23. Шутенкова, Л. Ф. — К исследования пауз затруднения при передаче речевых сообщении, Сб. Тезисы докладов на III съезде общества психологов СССР, М., 1968.

ORAL SPEECH ANALYSIS AS A METHOD OF STUDYING MAN-OPERATOR'S ACTIVITY

K. Gourbalov

On the basis of literature data and experimental psychological investigations upon oral speech communication of operators by use of electronic speech reflexometer and oscillograph, it is established that time and space analysis of oral speech reactions as well as the analysis of the strength of verbal sounds and chains, represent an objective method of studying the activity and of estimation and control of psychic states of man-operator.

ПРОЕКТИРАНЕ НА МИКРОПОЧИВКИ В ПРОМИШЛЕНОТО ПРЕДПРИЯТИЕ

С. СИМЕОНОВ, СВ. СТАМЕНОВ

Проектирането на научнообосновани микропочивки в промишленото предприятие е особено необходимо за онези производства, които се отличават с голям интензитет на работните движения и манипулации. За правилното проектиране на микропочивките, освен отчитането на колебанията в продуктивността на работещите, както и необходимото време за изпълнението на основните манипулации, целесъобразно е да се отчита динамиката на дневната и седмичната работоспособност чрез измененията в психологичните и физиологичните функции на човешкия организъм. По-голямата умора намалява скоростта на двигателните реакции, точността на зрителното възприятие, обема на вниманието и пр., което от своя страна води до намаляване на работоспособността на работещия, респективно до понижаване на неговата производителност. За степента на умората, освен по психологическите и физиологическите промени, може да се съди и по измененията, отнасящи се до разхода на необходимото време за изпълнението на работните манипулации, колебанията в интервалното време между отделните манипулации, увеличаването на грешките, т. е. понижаването на производителността и качеството на продукцията. Оттук следва, че умората и работоспособността се намират в обратна пропорционална зависимост, т. е. колкото умората е по-голяма, толкова работоспособността на човека е по-малка и обратно. Всяка попродължителна работа уморява, но след почивка работоспособността на човека се възстановява. Умората не трябва да се идентифицира с депресивното влияние както на факторите на физическата среда (осветление, температура, шум и т. н.), така и на такива фактори, като неудовлетвореност от работата, отпадналост след неприятности и др.

Чувството за умора, отслабването на стремежа да се направи нещо допълнително след работния ден, липсата на желание човек да напряга вниманието си над каквото и да било се отнасят до групата на субективните признаци на умората. В немалка част от случаите умората води до появата на невротични признаци у работещия в резултат на неправилната организация на труда, лошия режим на работа и почивка по време на работния ден, недобрите отношения в трудовия колектив, както и в резултат на различни трудности извън работната обстановка — семейни, обществени, физически, свързани с трагични случаи в живота на човека и др., които могат да нарушат нормалните процеси на неговата централна нервна система. Нервното напрежение в труда и бита на работещия, за разлика от физическото, не намалява с напредването на възрастта, а обратно — нараства. То обаче не води до увеличаване разхода на енергия, въпреки че усещането за умора е силно изразено. Характерна особеност на разнообразните трудови дейности е повторяемостта на работните манипулации, операции и движения, от степента на чиято повторяемост зависи настъпването на реалното чувство за монотонност и умора. Една част от тези дейности е съпроводена с голямо нервно

напрежение и подчертана интензивност на вниманието. Това предопределя значимостта както на зрителните реакции, така и интензивността, концентрацията, устойчивостта и гъвкавостта на вниманието. Процесът на зрителното възприемане зависи от състоянието на зрителния анализатор, който включва нервните пътища и съответния център, преработващ зрителната информация, осъзнава я и осъществява връзките с останалите дялове на централната нервна система. Умората води до понижаване способността на работещия за бърза ориентация в работната среда и скоростно реагиране на действуващите дразнители.

През работния ден ръцете, краката, очите, главата и корпусът на работещия в промишленост производство вземат най-активно участие в трудовия процес, в резултат на което настъпва умора, която е по-голяма дотолкова, доколкото количеството на работните движения за едно и също време е по-голямо. В тази връзка показваме как изгкежда биомеханичната характеристика на работничката-предачка от текстилно-

Таблица 1

Количествена характеристика на движенията на работничката-предачка от текстилно промишлено предприятие

№ по ред	Движения	За 8 часа (честота)	За 1 час (честота)	За 1 мин. (честота)	%	Темп
1	Ръце	21 638,4	2704,8	45,07	9,5955	висок
2	Крака	19 875,0	2484,4	41,41	8,812	повишен
3	Глава	32 640,0	4080,0	68,00	14,473	повишен
4	Очи	53 280,0	6660,0	111,00	23,624	повишен
5	Клякане	246,0	30,7	0,51	0,109	невисок
6	Навеждане	885,0	110,6	1,84	0,393	невисок
7	Микродвижения	96 960,0	12 120,0	202,00	42,994	висок
	Всичко	225 524,4	28 190,5	469,8	100,000	

то промишлено предприятие (табл. 1). Горните крайници на работничката са натоварени 88,38% от работното време, а долните крайници — 95,73%. Средно за 8 часа тя изминава 11 795 м, а ръцете ѝ пробягват 27 748 м. Количествената характеристика на нейните движения позволява темпът на работа да бъде квалифициран като много висок. Това налага, освен строго регламентираните почивки, да се дават допълнително и микропочивки на работниците, с оглед предотвратяване настъпването на умората и поддържането на сравнително най-добра работоспособност.

Повишаването на работоспособността на работника, респективно намаляването на нервно-психическото напрежение може да бъде реализирано освен чрез специални организационни мероприятия, но и по пътя на високоефективни технически решения.

На табл. 1 е показано как бе подходено в тази връзка в текстилното промишлено предприятие ДВТК „Н. Иванов", София. Един от най-натоварените анализатори в дейността на работничката-предачка е зрително-двигателният анализатор. Работничката непрекъснато трябва да наблюдава нишките, стараейки се да открие и отстрани своевременно

скъсаната нишка. Въпреки усилията, в немалко случаи тя пропуска да отстрани скъсани нишки. В известна степен тези пропуски могат да се приемат като следствие на колебанието на вниманието. Основната причина обаче за тези пропуски е прекомерното натоварване на зрителния анализатор. По-голямото натоварване на анализатора води до по-бързото настъпване на умората, която способствува за увеличаването на грешките и брака в работата. За разтоварването на зрителния анализатор в този конкретен случай бе предложено ново техническо решение — автоматична сигнална система. С помощта на светлинна сигнализация работничката непрекъснато е информирана за състоянието на нишките в която и да е част на предачната машина. Оптималното реализиране на техническото решение предполага разделянето на полската предачна машина на 12 сектора (фиг. 1), като всеки сектор има по 17 вретена. В обсега на всеки сектор е монтирана лампа, която чрез светване предупреждава работничката за скъсването на която и да е нишка в сектора. Предимството на предлаганата автоматична система се изразява в това, че работничката търси скъсаната нишка не между 204, респ. 408 вретена, а измежду 17 вретена. По този начин разтоварването на зрителния анализатор във връзка с откриването на скъсаната нишка е приблизително 95%.

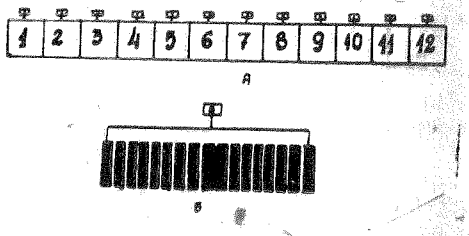

Фиг. 1. Автоматична сигнална система

Внедряването на оригинални организационни и технически решения допринася в много висока степен за повишаване производителността на труда, но принципно те не решават въпроса за умората, която като реален факт се проявява и при новите условия. Недопускането на умора и преумора у работещия е непосредствено свързано с организирането на регламентирани и научнообосновани микропочивки през работния ден. Правилното проектиране на микропочивките във времето налага да бъдат използвани редица научни методи като наблюдението, фотографията на работното време, хронометрирането, анализ на трудовите прийоми, както и основни графически и математически методи. Наблюдението, фотографията на работното време и хронометрирането се извършват по отношение на основната работна манипулация. Търси се връзката между повторяемостта на манипулацията и времето, необходимо за нейното изпълнение. Графическото представяне на тези два параметра предполага най-малко четири точки, които отговарят на основните етапи на работоспособността и умората (етап на вработване, етап на оптимална работоспособност, превантивно-регулативен етап и етап на изразена умора). В зависимост от интензивността и повторяемостта на работните манипулации е възприето темпът на работа да бъде квалифициран като висок, повишен и невисок. При висок темп на работа интервалното време, за нуждите на проектирането на микропочивки, се препоръчва да бъде 2 часа с четири фиксажни точки, при повишен темп — един час с осем фиксажни точки и при невисок темп — 30 минути, с 16 фиксажни точки. Като правило обаче трябва да се има предвид, че колкото интервалното време е по-малко, независимо от темпа на работа,

толкова и определянето на критичната точка, като резултат от тенденциите в измененията на двете криви (повторяемост и времеразход на работната манипулация) е по-прецизно. Мястото на пресичането на двете криви представлява критичната точка, свидетелствуваща за настъпването на явно изразена умора у работещия. Мястото, при което разстоянието между двете криви преди критичната точка е равно на разстоянието между кривите в началото на работния ден, е времето, в което трябва да бъде дадена микропочивка. Продължителността на микропочивката, в зависимост от конкретния случай, може да бъде пет, седем или десет минути, а по честота — една, две и повече. В случая важното е да са налице горните условия.

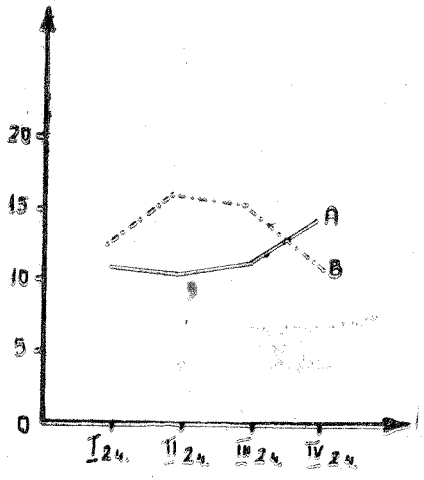

Фиг. 2. Динамика на работоепособността

На основата на така изложения методически порядък бе проектирана допълнителна микропочивка за работничката-предачка в текстилното промишлено предприятие в ДТК „Рилски лен", Самоков. С помощта на посочения инструментариум бе направен хронометраж на основната работна манипулация „отстраняване на скъсана нишка" при 10 работнички за пълен работен ден. Поради това, че темпът на работа е висок, интервалното време бе 2 часа (табл. 2). Графическото представяне на динамиката на работоспособността и умората (фиг. 2) е направено въз основа на двата параметра: времетраене (А) и повторяемост (В) на работната манипулация. Колебанията на двете криви и очертаващите се тенденции характеризират настъпването на умората, която е най-силно изразена в критичната точка С. По-голямото разстояние между двете криви говори за по-добра работоспособност. Необходимостта от микропочивка е безспорна. В случая тя трябва да бъде дадена към шестия час и половина на работното време. Микропочивката е научнообоснована в резултат на проведени психологически и физиологически изследвания, по дневната производителност на работната седмица, хронометриране и наблюдения. Резултатите от експериментирането потвърждават нейната целесъобразност.

Таблица 2

Количествена характеристика на основната работна манипулация „отстраняване на скъсана нишка"

№ по ред	Интервално време	Средно време на A_5 в сек.	Отразени случаи
1	I_2 ч.	11,77	1261
2	II_2 ч.	11,25	1638
3	III_2 ч.	11,39	1478
4	IV_2 ч.	13,07	1087
	Средно за 8 часа	11,87	5464

Един час преди и след даването на проектираната микропочивка бе измерена продължителността на манипулацията „отстраняване на скъ

сана нишка". Времето за изпълнението на манипулацията преди даване на почивката не се колебае чувствително в сравнение с посоченото време в табл. 2. То се равнява на 11.66 сек. След микропочивката обаче времетраенето на манипулацията се снижава до 9.29 сек. През втория час то се завишава на 10. 14 сек. Разликата между него и времето преди почивката е 2. 37 сек., а от последните два часа — 3.78 сек.

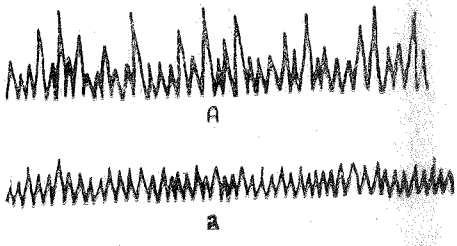

Фиг. 3. Темпограма на основната работна манипулация „Отстраняване на скъсана нишка"

От темпоралната характеристика (фиг.3) на работната манипулация се вижда, че преди даването на микропочивката (А) темпът на работа е подчертано неравномерен, а времето за изпълнението на манипулацията се отличава с големи амплитуди и толерантност между отделните случаи на изпълнение на манипулацията. След почивката (В) темпограмата показва по-спокойно темпо, като интервалното време между отделните случаи е чувствително намалено и без съществени отклонения.

* * *

В заключение, проектирането на научнообосновани микропочивки в промишленото предприятие има изключително голямо значение както за недопускането на умора и преумора, така и за поддържането на сравнително най-висока работоспособност у работещия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Косилов, С. А. — Работоспособность человека и пути ее повишение, М., 1955 г. изд. Знание, с. III, 14, с. 39. 2. Розенблат, В. В. — Проблема утомление, М., 1961 г., с. 198. 3. Иванова, Здр.—Психология на труда, С., 1972 г. 4. Матоушек, Д., Ружичка И. — Психология на труда. С., 1968 г., стр. 68. 5. Вернон, Х. М.— Промышленная усталость и производительность труда, 1925 г.

PROJECTING MICROBREAKS IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

S. Simeonov, S. Stamenov

It is necessary for the proper planning of microbreaks in industrial enterprises to have the davly and weekly working capacity of the workers accounted through the changes in psychological and physiological functions of the body. In this connection data obtained in experimental study of biomechanic characteristics of the movements as well as of working capacity and fatigue are given and a method of projecting microbreaks is proposed. Both instrument and technology of projecting are shown in the method. The automatic signalizing appliance elaborated represents a technical decision which helps at decreasing fatigue and increasing workers' working capacity, respectively. Tables, diagrams and graphic figures are given illustrating exposition in the paper.

ИЗСЛЕДВАНЕ НА СОЦИОДИНАМИКАТА НА МАЛКА ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНА ГРУПА

Г. КАМЕНОВ — МА, ЦНПН — Първа психиатрична клиника

Промените, настъпващи у болния, подложен на терапевтично въздействие чрез включване в групова ситуация, се изразяват предимно в неговата социална активност и комуникативна способност, докато невротичните или психотични симптоми се повлияват в относително по-малка степен (2). Груповият процес се определя от протичането на интеракциите и изграждането на комуникативните канали (1). В този аспект изучаването на груповата динамика може да се осъществи чрез отчитане и оценка на установените вербални и невербални контакти между отделните членове на групата.

СЪСТАВ НА ИЗСЛЕДВАНАТА ГРУПА

Обект на изследването е малка хетерогенна група, проследена в продължение на 23 психотерапевтични заседания в социокомуникативен аспект.

Разпределение по диагнози:

1. Невроза (вкл. невротична депресия) — 2 жени и 3 мъже.
2. Шизофрения в ремисия — 2 жени.
3. Други форми на социална дезадаптация (алкохолизъм, абнормна характерова структура) — 1 жена и 4 мъже.

Възрастовите различия са разпределени между 18 и 45 г.

МЕТОД НА ИЗСЛЕДВАНЕ

Групата се събира два пъти седмично в продължение на 1 час в амбулаторни условия. Разискват се лични и групови проблеми. Разговорите се протоколират. Всеки нов комуникативен акт се регистрира от независим наблюдател, неучаствуващ в разговора. Броят на установените контакти се отчита за всеки 10 мин. от груповото заседание. За всеки член поотделно се отбелязва броят на установените от него връзки и насочените към него комуникативни актове от групата (активно и пасивно установяване на контакт). Невербалните изяви се регистрират само, ако носят ясно съобщение за определено отношение. Поради възможност за твърде субективна оценка, този вид комуникация се има предвид само при отчитане на агресията, и то ако е подкрепена и от други начини на регистрация.

ЧЕСТОТА И НАСОЧЕНОСТ НА КОНТАКТИТЕ

Честотата на установяването на контакт в рамките на едно заседание се влияе от различни фактори, напр. емоционалното състояние на членовете на групата, присъствието на определен участник, „възбудител на контактността“ (4), разискваната тема и др. Въпреки това могат да се очертаят някои основни тенденции, съответствуващи на фазата на груповата психотерапия. В първите седем заседания се наблюдават резки колебания в нивото на комуникацията в рамките на едночасов разговор: от 20 двойни връзки за 10 мин. до 5—6 контакта за същия интервал след това. Този период съответствува на „фазата на опознаване“ (2) и

установяване на определени взаимоотношения. Първите опити за обсъждане на по-интимни теми и проблеми водят до рязко спадане и задържане на нивото на 2—5 контакта за всеки 10 мин. Този феномен обясняваме като реакция на „скъсената социална дистанция“ (2). На фиг. 1 е

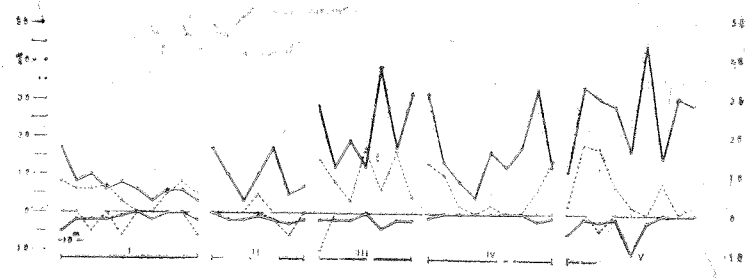

Фиг. 1

показан период на покачване на контактността и тенденция към задържане на нивото ѝ в определени граници, като резултат на стабилизиране на взаимоотношенията и изграждане на определена групова структура На ординатата е нанесен общият брой на контактите (активни и пасивни). Всяко деление на абсцисата съответствува на 10 мин. от заседанието. Над нея е нормалната комуникация, а под нея — агресивната. С непрекъсната линия са отбелязани вербалните, а с прекъсната—невербални те контакти.

Комуникативната мрежа се разпределя неравномерно в групата в зависимост от позициите на членовете. Най-ясно личи асиметрията при общуването на лекаря с болните. Контактите, които той осъществява, са три пъти по-малко от насочените към него комуникативни актове. Това се дължи предимно на пасивно-контролиращото поведение на лекаря, целящо прехвърляне на активността върху групата. Такава дисоциация се отчита и при някои по-изявени позиции: при лидера и аутсайдера. При една болна, изтласкана в позиция на изолация, отношението между активните опити за контакт с групата и осъществените връзки е 4:1 в продължение на 5 заседания.

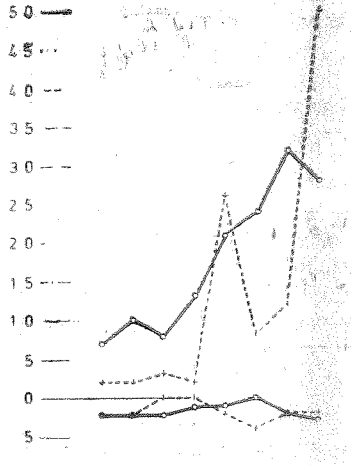

Фиг. 2

Отношението между активния и пасивния начин на контакт при невротиците носи сведение за ролята на групата. При шизофренно болните се наблюдава зачестяване на активните контакти в сравнение с пасивните, което се отчита като тенденция към екстравертиране.

В изследваната група не се наблюдават позиции на симпатичен и прилежен (активен) лидер в смисъла на R. Bales (цит. по 4). Към „по-симпатичния“ член се насочват повече комуникативни действия и по този начин се стимулира активността му. По-активният член изисква и насочва комуникацията към себе си, макар и не винаги с успех. На фиг. 2 е показано взаимното стимулиране между активността на една болна (с

непрекъсната линия) и интереса на групата към нея (с прекъсната линия) Под абсцисата са агресивните контакти.

5. АГРЕСИЯТА В ОБЩУВАНЕТО

Агресията в групата има значение като начин на общуване, „стимулиращ отсрещната страна" при нарушена комуникация, „опипващ контакт" в смисъла на R. Battegay (3).

В изследваната група се отчита положителна корелация между честотата на контактите и нивото на агресия, като относителният дял на агресивното общуване постепенно намалява и се доближава до стойности, близки до нула при последните регистрации. Ние приемаме, че увеличаването на симпатията между членовете, т. е. намаляването на агресията зависи от продължителността на комуникацията и фазата на груповото развитие, а не от честотата на интеракциите, както твърди G. Homans (5). Броят на агресивните контакти показва тенденция към намаляване при удължаване на продължителноттта на заседанието и увеличаване на участниците. Този феномен подлежи на допълнителна проверка.

Фиг. 3

ИЗВОДИ

Отчитането на комуникативните актове в психотерапевтичната група дава възможност за проследяване на някои страни на социодинамичния процес в нея. Създава се възможност за регистрация на промените в социалната и комуникативната активност на всеки участник. Промените в агресивността дават представа за адаптационната способност на болния.

За правилната оценка е необходимо сравняване на получените резултати с данните от протокола и наблюдаваните поведенчески и емоционални реакции. Комуникативният процес в групата отразява само една страна от груповата психотерапия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Парыгин, Б. Д. — Основы социально-психологической теории. М., Мысл, 1971. 2. Balint, M. und E. — Psychotherapeutischen in der Mediztn, Techniken, Stuttgart (Bern, Huder) Klett. 1963. 3. Battegay, R. — Der Mensch in der Gruppe. Bd. II, Bern, Hubet, 1972. 4. Hofstätter, P. R. — Gruppendynamik. Hamburg, Rowohlt, 1972. 5. Homans. G. — The Human Group. London, Routlege-Kegan, 1968.

INVESTIGATION UPON THE SOCIODYNAMICS IN SMALL PSYCHOTHERAPEUTIC GROUPS

G. Kamenov

An investigation of small heterogenious psychotherapeutic groups is attempted with the account of the interactions within it being used as a methods. The connection between the structuring of communication channels and the group process is studied.

The contacts within the group are recorded by an independent observer and are considered in the following aspects: frequency of the contacts for definite time intervals, the character of the contacts— active or passive, orientation, aggressiveness. This provides the opportunity at analysing communication processes in the group and disturbances in individual patients.

ВЛИЯНИЕ НА МУЗИКАТА ВЪРХУ ПАМЕТТА НА ДЕЦА, БОЛНИ ОТ ХИПОТИРЕОИДИЗЪМ

Р. АРНАУДОВА, А. АТАНАСОВА — кандидат на пед. науки

Паметта — едно от най-важните и необходими свойства на психиката, отразява възможността на човека да фиксира и обобщава непосредствения и миналния опит, да придобива умения и знания по пътя на запаметяването, съхраняването и възпроизвеждането на онова, което той по-рано е възприел, преживял и извършил. Като основен психически процес паметта участвува във всички форми на психическата дейност и се явява необходимо условие за тяхната проява. Оттук произтича голямото значение на паметта за познавателната дейност на човека, за създаване на единство в поведението и отношението му към обкръжаващата го среда, за формирането на неговата личност.

В редица изследвания се установяват значителни промени в мнемическата дейност на болните деца. Понижаването на асоциативните възможности на кората на главния мозък у болното дете обуславя малкия обем и бавния темп при формирането на нови условни връзки, добиването на нови знания, а недостатъчната концентрация на възбудния процес води до затруднения във възпроизвеждането на запаметения материал (1, 5, 6, 8, 9, 13). Според С. Н. Зинченко, А. М. Скородок, Б. А. Целибеев, B. Hagberg, E. Man, A. Mermoun, K. Cooke, J. Money, M. Nieman, M. Pierson настъпилите поражения в нервните клетки като последица на тиреоидната недостатъчност у деца, болни от хипотиреоидизъм, довеждат до промени в интелектуалното развитие, до отклонения във вниманието, мисловната дейност, паметта (6, 13, 14, 17, 18, 19, 21). Паметта у тези деца се характеризира с бавно запаметяване на новото, нетрайност при съхраняването и неточност на възпроизведеното (6).

Тези особености на паметта на децата с хипотиреоидизъм обосновават необходимостта от търсене на такива средства, които да благоприятствуват за повишаване продуктивността на мнемическата дейност.

Известен факт в психологията е, че у децата с ниско интелектуално развитие се проявява избирателност и насоченост към обекти от околната среда, свързани с положителни емоционални преживявания (5, 6, 9). Положителните емоции със своето основно и универсално свойство да правят бърза интеграция на всички функции на организма активират общото жизнено състояние и психическата дейност (2, 4, 7, 8). Това дава основание да се счита, че по пътя на създаване на положителни емоции може да се съдействува за повишаване продуктивността на паметта.

В последните десетилетия редица автори поставят наново въпроса за благоприятното влияние на музиката върху състоянието и психиката на болния. Близка до емоционалната природа на децата от всички възрасти, музиката спомага за отвличане вниманието от болестното състояние и клиничната ситуация, създава условия за повишаване на емоционалния тонус, буди радостни преживявания. Това осигурява ефективността при ползването ѝ като форма и метод на психотерапията (1, 3, 7, 15, 16,

20). Емоционална и ритмична по природа, музиката се отразява благоприятно върху общата психическа активност на болното дете (1, 7, 20).

С цел да се проучи влиянието на музиката върху непосредственото запаметяване при деца, болни от хипотиреоидизъм, си поставихме следните задачи:

1. Да се установи ролята на непосредствените музикални въздействия върху паметта.

2. Да се установи трениращото влияние на системните музикални въздействия върху паметта.

МЕТОДИКА

Обект на наблюдение бяха 14 деца на възраст от 7 до 14 г., болни от хипотиреоидизъм, лекувани с тиреоидни хормони повече от 1 година (табл. 1).

Таблица 1

Характеристика на децата

Група	№	Име	Възраст	JQ	Диагноза	Продължителност на лечението	Системност на лечението
А	1.	А. А. М	14	71	вроден хипотиреоидизъм	11 г.	+
	2.	В. Н. А.	7	91		5 г.	+
	3.	А. А. П.	12	76		1 г.	+
	4.	Н. С. Г.	10	73		6 г.	+
	5.	Л. Б. Р.	8	86		6 г.	+
	6.	Г. Ив. Т.	7	80		5 г.	+
	7.	М. П. Г.	12	67		7 т.	+
Б	1.	Цв. И. Б.	14	95	вроден хипотиреоидизъм	13 г.	+
	2.	А. А. М.	12	76		11 г.	+
	3.	П. Г. Т.	8	68		7 г.	+
	4.	М. П. Г.	12	80		7 г.	+
	5.	А. Г. Б.	9	87		8 г.	+
	6.	Цв. И. А.	11	72		8 г.	+
	7.	Л. Д. Ц.	7	72		1 г.	+

Децата са включени в изследванията най-малко една седмица след постъпването им в отделението за ендокринни заболявания на III клиника — Институт по педиатрия. Седем от децата, обособени като група „А", слушат ежедневно по 20 минути музика, подбрана съобразно психическото им развитие и възрастта. Използваните музикални произведения, дадени в приложение 1, са инструментални пиеси, като по-голяма част от тях са в оркестрово изпълнение. Съчетаването им в комплекс за 20' се основава на принципа на редуването на напевна мелодия в умерено темпо с мелодия с подчертан ритъм и живо темпо и обратно (andante-allegro-andante или allegro-andante-allegro). С останалите 7 деца, обособени като група „Б" — контролна, слушане на музика не се провежда.

За установяване влиянието на музикалните въздействия върху процесите на паметта бе използвана методиката на А. Р. Лурия — заучаване на 10 думи (11, с. 145). Експериментаторът казва на изследваното дете набор от 10 думи 10 пъти, като след всяко повторение детето трябва

да възпроизведе думите, без да се изисква да спазва реда, в който са дадени. В схема-протокол се отбелязват възпроизведените и повторени от детето думи, а също казаните допълнителни (липсващи в набора). Наборът от 10 думи при всяко изследване е различен, съставен от прости, разнообразни, достъпни, без логическа връзка помежду си думи, например: гора, гъба, хляб, прозорец, маса, вода, брат, кон, мед, игла. Според А. Р. Лурия децата с нормално умствено развитие могат точно да възпроизвеждат 10 думи след 5 повторения. В настоящата работа това се приема за норма. Изследванията се провеждаха индивидуално, а музикалните сеанси — групово в отделна стая, сутрин от 9 до 10 часа.

Известно е, че едни от най-важните качества на продуктивността на паметта са скоростта на запомнянето, обемът на усвоеното и точността на възпроизвеждането (12). В настоящата работа се прие да се съди за влиянието на музикалните въздействия върху паметта по обема на запаметеното, точността и скоростта на възпроизведеното (усвояване в поредно изследване, в което детето дава максимално добро запаметяване на 10-те предложени думи). За обема на запаметеното съдим по броя на запаметените думи при всяко повторение, а за точността — по повторените и допълнително казаните думи. Приема се, че изследваното дете е постигнало горепосочените показатели, ако в първите 5 повторения достигне точно възпроизвеждане на десет думи. Работата с дадено дете се преустановява, ако в три поредни изследвания то достигне възпроизвеждане на 10 думи до 5-то повторение.

При включването в експерименталната работа на всяко дете от група „А“ и група „Б“ се прави по едно изследване на паметта, за да се установи изходното ниво на продуктивността ѝ. След това всеки понеделник децата се изследват, без да слушат музика в този ден, за да се проследи ефектът от системните музикални въздействия през изтеклата седмица: изследвания се правят и всяка събота, за да се проследи влия-

Приложение I

Списък на музикалните произведения, използвани при група „А“

1. Музикална кутийка	— Лядов
2. Менует	— Моцарт
3. Полка	— Щромберг
4. Старинна полска мазурка	— Уздовски
5. Из „Италианско капричио“	— Чайковски
6. Половецки танц из оп. „Княз Игор“	— Бородин
7. Лезгинка из балета „Гаяне“	— Хачатурян
8. Детска полка	— Шостакович
9. Гавот	— Рамо
10. Полонези	— Шопен
11. Менует из „Малка нощна музика“	— Моцарт
12. Из „Спящата красавица“	— Чайковски
13. Из балета „Лебедово езеро“	— Чайковски
14. Из балета „Лешникотрошачката“	— Чайковски
15. Руски гопак	—
16. Руски танц	—
17. Полки	—
18. Из балетната музика на оп. „Фауст“	— Гуно
19. Пролетно шумолене	— Й. Щраус
20. На хубавия син Дунав	— Й. Щраус
21. Виенски бонбони	— Й. Щраус
22. Приказка за Виенската гора	— Й. Щраус
23. Рози от юг	— Й. Щраус
24. Вечно движение	— Й. Щраус
25. Полка — галоп	— Й. Щраус
26. Пролетни гласове	— Й. Щраус
27. Ку-ку (валс)	—
28. Мазурка из оп. „Евгени Онегин“	— Чайковски
29. Червената шапчица	— Чембарджи
30. В гората	— Чембарджи
31. Мечка и пчели	— Левитан

нието на непосредствения ефект от музикалните въздействия, на фона на системните, като наборът от 10 думи се дава непосредствено след като детето е слушало 5 мин. музика.[1] От продължителността на времето, осигурило постигането на най добри резултати в обема и точността на възпроизведеното, се съди за ефекта на музикалните въздействия.

С децата от група „Б“ изследванията се провеждат със същите набори — използваните думи от група „А“, при същите условия и интервали от време, но без музикални въздействия.

Интелектуалното развитие на изследваните деца се оценява по тестовата стълбица на Бине-Терман. Децата в група „А“ и група „Б“ са изравнени по отношение на интелектуално развитие и възраст. В двете групи има по 1 дете с JQ над 90 (норма), по 2 деца с 89—90 (слабо развитие), по 3 деца с JQ 79—80 (гранични случаи) и по едно дете с JQ 69—60 (изоставане).

Статистическата обработка на данните от експерименталната работа включва: 1) изчисляване средния брой възпроизведени, повторени и допълнително казани думи на всяко повторение при всяко изследване; 2) изчисляване чрез тест x^2 разпределението на децата съобразно поредното повторение, при което се осъществява възпроизвеждането на десетте думи.

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

Резултатите, получени при установяване изходното ниво (ИН) за продуктивността на паметта на децата от група „А“ и „Б“ са близки, без статистическа значимост (фиг. 1 и табл. 2). Децата и от двете групи възпроизвеждат максимално 8 думи едва в 9-то, 10-то повторение. Констатираното понижаване на обема и точността на запаметяването в сравнение с тези на децата в норма (10 думи до 5-то повторение) е характерно за наблюдаваните от нас деца и в двете групи. В това отношение характеристиката на продуктивността на паметта на изследваните деца съвпада с данните на С. Н. Зинченко върху паметта на децата, болни от хипотиреоидизъм (6).

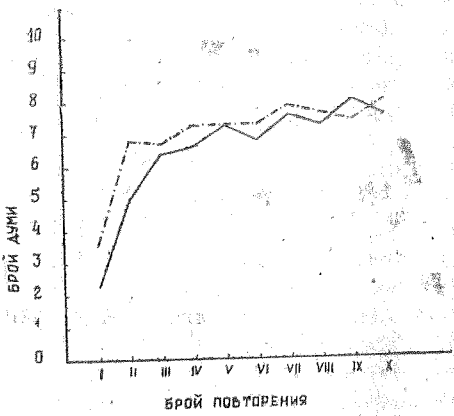

Фиг. 1. Среден брой на запаметените думи съобразно броя на повторенията при изходното ниво на група „А“ и група „Б“
—— изходно ниво, група „А“,
—.— изходно ниво, група „Б“

Резултатите относно разпределението на децата съобразно поредното повторение, при което имат най-добро изпълнение на задачата (възпроизвеждане на 10 думи в първите 5 повторения) чрез тест x^2 показват съществени различия между група „А“ и „Б“. Изследваните деца от група „А“

[1] Системни музикални въздействия — това са въздействията от ежедневното 20-минутно слушане на музика. Непосредствените музикални въздействия са тези, които детето получава на фона на системните, като слуша 5 мин. музика преди предявяване на набора от 10 думи. Те се използват като сигнал за активиране на психическата дейност.

достигат възпроизвеждане на 10-те думи в първите 5 повторения при 3 поредни опита в края на първия месец, а децата от група „Б“ не достигат до възпроизвеждане на 10 думи дори до 10-то повторение.

Различия се наблюдават в група „А“ по отношение броя на повторенията и времето за достигане на максималното изпълнение на децата при непосредствени музикални въздействия и при системни музикални въздействия. Максимално изпълнение на поставената задача се постига при непосредствено музикално въздействие в края на първата седмица.

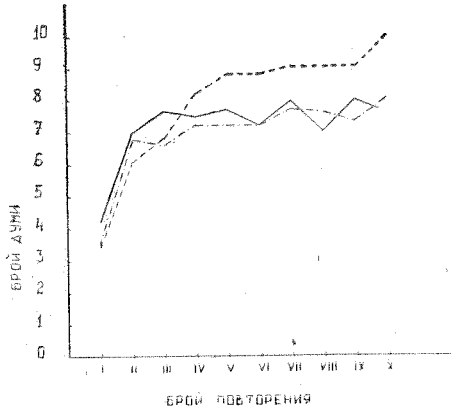

Фиг. 2. Среден брой на възпроизведените думи съобразно броя на повторенията в края на първата седмица
—— при системни музикални въздействия, група „А“; — — — непосредствени въздействия, група „А“; — . — при контр. група „Б“

Резултатите, отразени на фиг. 2 и табл. 2, показват по-голяма продуктивност на паметта още в края на първата седмица при децата от група „А“. При системни музикални въздействия децата от тази група възпроизвеждат 7—8 думи след 2-то повторение срещу същия брой думи след 6-то повторение при изходното ниво. Те увеличават значимо броя и съкращават времето на точно възпроизведените думи при непосредствените музикални въздействия (9—10 думи след 5-то повторение срещу 7—8 думи при изходното ниво). Повторените и допълнителни (извън набора) думи са намалени и варират от 0,60 до 0,14 за различните повторения след непосредствени музикални въздействия и от 1,33 до 0,14

Таблица 2

Среден брой на възпроизведените думи съобразно броя на повторенията за група „А“ и „Б“

Група	Период на изследване	Повторение / Вид на въздействието	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
А	Изходно ниво		2,28	5,00	6,42	6,58	7,28	6,85	7,57	7,33	8,00	7,66
	I седмица	непосредствено	3,42	6,15	6,85	8,25	8,83	8,80	9,00	9,00	9,0	10,00
		системно	4,28	7,00	7,71	7,60	7,77	7,33	8,00	7,00	8,00	7,66
	IV седмица	непосредствено	4,16	6,66	8,16	9,00	9,50	10,00	—	—	—	—
		системно	7,00	7,66	9,00	9,00	10,00	—	—	—	—	—
Б	Изходно ниво	—	3,66	6,85	6,83	7,50	7,33	7,33	7,85	7,66	7,50	8,00
	I седмица	—	3,57	6,85	6,71	7,28	7,28	7,28	7,85	7,66	7,40	8,00
	IV седмица	—	4,57	5,85	5,57	6,85	6,66	7,33	8,16	7,50	8,22	8,00

след системни музикални въздействия (табл. 3). В резултатите на децата от група Б няма изменения в сравнение с изходното ниво. До 4-то повторение броят на възпроизведените думи е 6—7, до 10-то — 7—8, а броят на повторените и допълнително казани думи е все още голям (1,57 до 0,14 — табл. 3).

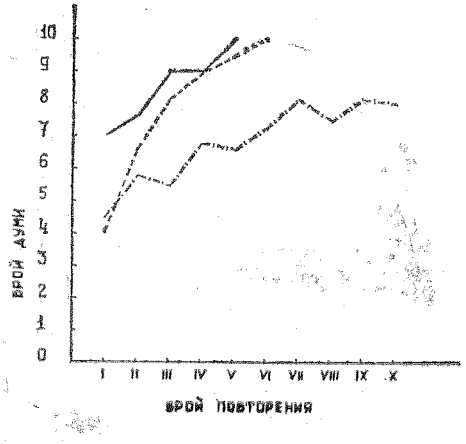

Фиг. 3. Среден брой на възпроизведените думи съобразно броя на повторенията в края на четвъртата седмица
—— системни музикални въздействия група „А“, — — — при непосредствени музикални въздействия, група „А“, — . — при контролна група „Б“

Почти еднаквите резултати в края на първия месец при непосредствени музикални въздействия и след системни музикални въздействия показват, че постепенно под влияние на тренирането въздействие на музиката се повлиява продуктивността на паметта (фиг. 3). Неизменението на резултатите на група Б в началото и в края на изследването дава основание да се приеме, че повишаването на продуктивността на паметта при децата от група А се явява резултат на системните музикални въздействия.

Получените резултати дават възможност да се установи положителната роля на музикалните въздействия за повишаване продуктивността на непосредствената словесна памет у деца, болни от

Таблица 3

Среден брой на повторените и допълнително казани думи съобразно броя на повторенията за група А и Б

Група	Период на изследване	Вид на въздействие	Брой на повторен, вид думи	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
А	Изходно ниво		повторени	0	0	0,42	0,57	0,28	0,42	0,66	0	0,16	1,70
			допълнително	0,14	0,28	0,41	0,14	0,14	0,28	0,16	0,16	0	0,20
	I седмица	непосредствено	повторени	0,14	0,75	0,14	0,50	0,40	0,60	0,25	—	1	1
			допълнително	0	0,14	0,28	0	0,20	0,40	0,50	1	2	—
		системно	повторени	0,14	0,57	0,28	0,60	0,66	1,33	0,33	—	—	—
			допълнително	0,71	—	0,14	0,40	—	—	—	—	—	—
	IV седмица	непосредствено	повторени	0,16	0,32	0,16	—	0,14	—	—	—	—	—
			допълнително	—	0,16	—	—	—	—	—	—	—	—
		системно	повторени	0,33	1,00	—	1,60	0,14	—	—	—	—	—
			допълнително	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Б	Изходно ниво		повторени	0,16	0,32	1,50	0,66	1,66	0,16	0,50	1,66	1,83	1,00
			допълнително	0,50	0,32	0,16	0,16	0,32	0,16	0,16	0,16	0,32	0,16
	I седмица		повторени	0,14	0,28	1,28	0,57	1,42	0,14	0,42	1,28	1,57	0,85
			допълнително	0,71	1,00	0,14	0,14	0,14	0,14	0,14	0,14	0,28	0,14
	IV седмица		повторени	0,28	0,71	0,42	0,85	1,20	0,60	1,80	2,45	0	0
			допълнително	0,28	0,42	0	0,28	0,60	0,60	0,40	0,25	0,25	1,00

хипотиреоидизъм. Обяснение на това положително влияние на музиката трябва да се търси в самата същност на музикалното въздействие и възприемане. Основен компонент на музикалните въздействия и възприемане е емоционалността. Радостните преживявания са източник на сила за коровите клетки (И. П. Павлов). Породените приятни чувства при възприемане на музикалните въздействия са стимул за създаване на оптимална мозъчна възбудимост, необходимо условие и основа за висока продуктивност на човешката памет.

В предишни наши изследвания да влиянието на музиката върху вниманието на деца, болни от хипотиреодизъм (1) се установи, че при системни музикални въздействия устойчивостта и съсредоточеността на вниманието се подобряват. Ефектът от това положително влияние се наблюдава след 20-дневни ежедневни музикални въздействия. Известно е, че вниманието има голяма роля, влияние и е условие за успешното запаметяване. Получените високи резултати относно паметта в края на първия месец навярно се дължат също така на подобряване устойчивостта и съсредоточеността на вниманието на изследваните деца.

Възможността на музиката да създава непосредствени трайни радостни преживявания, да стане основа за създаване на оптимална мозъчна възбудимост, да осигури устойчивост и съсредоточеност на вниманието обуславя нейната положителна роля и влияние за повишаване продуктивността на непосредствената словесна памет у изследваните деца.

ИЗВОДИ

1. Музиката може да повлияе положително върху продуктивността. на непосредственото запаметяване при деца, болни от хипотиреоидизъм

2. При непосредствените музикални въздействия положителен ефект се наблюдава в края на първата седмица.

3. Системните музикални въздействия дават ефект в края на първия месец.

ЛИТЕРАТУРА

1. Атанасова, А., Р. Арнаудова — Влияние на музиката като върху вниманието при деца, болни от хипотиреодизъм, Психология, 1973, 4. 2. Анохин, П. К. — Эмоции. Больш. мед. энцклопедии, М., 1964. 8. Вольперт, И. Е. — Психотерапия. Медицина, М., 1972. 4. Гельгерн, Е. Д., Д. Луфборроу — Эмоцин и эмоциональные растройства, М., 1966. 5. Егорова, Т. В. — Особенности памяти и мышления младших школьников отстающих в развитии. М., 1973. 6. Зинченко, С. Н. — Особенности интелектуального нарушение у детей и юношей с врожденым и приобратенным гипотиреоидизмом. Дис., М., 1965. 7. Манова-Томова, В. — Емоционална рехабилитация на хронично болни ученици (доклад на конференцията на бълг. психолози 1972). 8. Манова-Томова В. — Психология и възпитание на болното дете. Мед. и физкултура, С., 1966. 9. Мясищев В. Н., М. С. Лебедински— Введение в медицинскую психологии, Медицина, М., 1966. 10. Павлов, И. П. — Полное собр. сочинения, т. 5, кн. 1. АН СССР, М., 1951. 11. Рубинщейн, С. Я. — Психология умственно отсталого школьника. Просвещение, М., 1970. 12. Смирнов, А. А., Леонтиев А. А., С. Л. Рубинщейн, Б. М. Теплов — Психология, Нар. просвета. С., 1965. 13. Скородок, А. М. — Влияние заместительной гормонотерапии на умственное развитие детей, больны гипотиреоидизом, Педиатрия, 1969, 7. 14. Целибеев, Б. А. — Психологические нарушении при эндокринных заболеваниях, М., 1966. 15. Duche — J. Didier — Psychothérapie de l'enfant, Paris, 1968. 16. Giroul — Chevassus M., Porte D. — Psychiatrie de l'enfant. Paris,

P. U. F., 1967, 16, 1, 275—291. 17. Hagber, B. O We — Acta Pediat. Scand., 1970, 59, 323—327. 18. Man Esphal. A. Mermonn, R. Cooke — J. Pediat., 1963, 5, 926—942. 19. Möney Y. — Endocrins and-Genetic Diseases of Childhood Ed — Lytt J. Copdnar. Philadelphis and London, 1969. 20. Musiktharapie. Teorie und Methodik, Jena, 1971. 21. Nieman N., M. Pierson et X. Berther — Arch. Franc. Pédiat., 1962, XX, , 147—159.

THE EFFECT OF MUSIC UPON MEMORY IN HYPERTHYREOIDIC CHILDREN PATIENTS

R. Arnaoudova, A. Atanasova

The effect of immediate and systematic musical stimulation upon immediate verbal memory in congenitally hyperthyreoidic children after one-year systematic medical treatment, at least, is investigated. A comparison of memory qualities of 7 experimental subjects, who were given systematic musical influences, with 7 control subjets was carried out, the retention of a ten words set (according to the methods of Louria) being used for the purpose.

It was established that musically influenced children patients were mnemonically more productive. At the end of the first month these children attain reproduction of the ten words set after five repetitions, while control Sswithout musical stimulation) can not reproduce the ten words set even after ten repetitions. Maximal performance is obtained earlier (the first week) at immediate musical stimulation. Nearly the same results obtained at the end of the first month at immediate and systematic musical stimulations show that under the training effect of music memory productivity is gradually improved

РЕЦЕНЗИИ

ЗА ЕДНА НАВРЕМЕННА И ПОЛЕЗНА КНИГА[1]

Г. Д. ПИРЬОВ

Проблемите за определяне равнището на психическото развитие изникват все по-често и се налагат със своята актуалност. Това се наблюдава във всички области на теорията и практиката на психологическите изследвания. Особено остро тези проблеми се поставят в случаите, когато трябва да се решават задачите на възпитателната и на трудовата практика, както и при някои аспекти на медицинската практика. От правилното научно решение на тези проблеми зависи в голяма степен да се избягват сериозни грешки и да се постигат положителни резултати при учебно-възпитателната работа, при трудовата дейност и при запазване здравето и рехабилитацията на деца и възрастни. Тези въпроси са важни за всички възрасти, но особено голямо значение имат за ранните години от живота на децата, когато се извършва най-интензивното развитие и когато всяка грешка води до сериозни, често пъти непоправими последици.

Ето защо книгата на проф. Василка Манова—Томова върху психологическата диагностика на ранното детство се явява тъкмо на време, за да помогне за решаването на тези проблеми. В този труд тя излага резултатите не само от своите задълбочени теоретически проучвания, но главно от продължителните си изследвания върху методите на психологическата диагностика, които са грижливо подготвяни и изпробвани при различните условия, в които се отглеждат и възпитават децата у нас.

След като читателят се запознава с различните области, в които се явява нужда от психодиагностика, по-специално се представя необходимостта от нея през ранното детство. Напълно убедително се изтъква значението на този период от живота на човека за цялото по-нататъшно негово развитие и необходимостта да се използват максимално богатите възможности на тази възраст. Но като изтъква тези възможности авторката основателно, позовавайки се на думите на А. А. Смирнов, запитва:“ ... дали всичко, което може да бъде достигнато от децата, трябва да се изисква от тях; дали всичко, което е възможно те да постигнат, е необходимо...“ (с. 21).

Във връзка с това се поставя и големият въпрос за акцелерацията в развитието на децата, върху който все още съществуват различни мнения. Като подчертава необходимостта от психологическата диагностика и при решаването на този въпрос, авторката изтъква значението на увеличеното количество информация, което съвременните деца получават, но същевременно отбелязва, че не всички въздействия имат развиваща сила, а само онези от тях, които добиват

[1] Василка Манова—Томова, Психологическа диагностика, изд. Народна просвета, С. 1974 г., 225 стр.

жизнено значение за детето (с. 24). Развитието не е точно и пълно отражение на въздействията на околната среда. То се определя, както изтъква още Л. С. Виготски, от редица вътрешни възможности на детето.

Като се има предвид обаче голямата бързина на развитието през първите три години, разнообразието на придобивките, голямата ранимост на организма и възможностите за компенсация особено важно е да се извършва периодична и системна оценка на психичното развитие през ранната възраст. Значението на тези оценки не се загубва и през по-късните възрасти, през които се явяват и нови проблеми за решаване, като например определяне готовността на детето да постъпи в първи клас по-рано от законната възраст или проблемите за професионалното ориентиране и др.

В книгата се дава кратък преглед на създаването и развитието на метода на тестовете, създаден от Бине и Симон, изтъкват се дискусионните положения, както и преимуществата и недостатъците на този метод за психодиагностика. Чрез няколко цитата от съветските психолози (А. А. Смирнов, А. Н. Леонтев, Б. Г. Ананев, А. А. Люблинская и др.) се изтъква съвременното тяхно схващане за необходимостта от тестовото изследване и за неговите положителни страни, подчертани по-специално от А. А. Люблинская (стр. 31—32). След като се представят и други опити за създаване на психодиагностични методи в други социалистически и някои капиталистически страни (например от французките прогресивни психолози А. Валон и Р. Зазо), се дава теоретическа обосновка за необходимостта от такива методи в нашата страна. Тази необходимост основателно се свързва с въвеждането на системната възпитателна работа в нашите детски учреждения, специално в детските ясли и домовете „Майка и дете", която внесе значително подобрение в условията за развитието на малките деца. Тази обосновка е толкова по-убедителна, като се знае, че В. Манова има най-голяма заслуга за създаването и въвеждането на тази система, чиято ефективност е многократно проверявана именно чрез психодиагностиката. Особено ценна е методологическата обосновка на тези методи, изградена на съвременните научни схващания за психическото развитие, за неговата сложна обусловеност и комплексните му закономерности.

Към това допринася и обстойното и задълбочено изложение върху някои страни на психическото развитие през ранното детство (гл. III). Тъй като то е насочено към задачите на психодиагностиката, в него не се обхващат всички въпроси на развитието, а главно тези, които имат значение именно за тези задачи. За младенческата възраст това са въпросите за движенията, сензорната дейност, емоциите, говора, а за ясления възраст освен тях се прибавят и въпросите за уменията, навиците и изобразителната дейност на децата. Изложението по тези въпроси е основано както на авторитетни литературни източници, така и на собствените наблюдения на авторката, натрупани през продължителния период на работа в тази област.

На тази основа се разглеждат показателите за психичното развитие, които се установяват чрез три критерия: проявата да бъде типична за определен възрастов период, да интегрира и включва в себе си редица по-елементарни прояви, да се разгръща напълно в дадения период, а в следващия да отстъпя мястото си на друга проява, която произтича от нея, но е нов, по-висок показател (с. 90).

Най-съществената част на труда с оглед изложението на методиката на психологическата диагностика са глави IV и V, в които се представят

както показателите за психическото развитие, така и начините за тяхното използване. Първо се представят показателите и тестовете за тях относно първата година от живота (от 4 до 52 седмица), а след това също се дава за втората и третата година (с. 93—174).

Във всички случаи се следва един определен начин на изложение, който дава много добра, макар и кратка характеристика на проявата, за която ще се съди, начинът за нейното установяване и оценката, която следва да се даде. Казаното за характеристиката на явлението, например за опита на детето да пълзи (24-та седмица или за това дали влиза във взаимодействие с други деца (24-я месец) дава добра ориентация, за да може да се наблюдава или изследва проявата, да се оцени положително или отрицателно. С тези обяснения методът на В. Манова се отличава от редица други, чуждестранни подобни методи, при които не винаги се дават тези осветления върху изследваното явление. А това е едно решително преимущество на този метод. Под рубриката „начин на установяване" се дават ценни указания за начина на наблюдението или изследването, като там, където е необходимо, се посочват и какви материали трябва да се използват, които имат характер на тестове (проби, изпитания). Това, че тези материали обикновено се намират в детските ясли или в семейството (топки, кубове, съдове, молив и хартия и др.), или лесно могат да се подготвят, прави метода лесно достъпен. В повечето случаи процедурата на изследването има характер на естествен експеримент, макар че не липсват и други методи, като наблюдение, елементи на лабораторен експеримент, проучване на продуктите на дейността. Ценно е и това, че начините за проверка и оценка са установени върху основата на голям брой изследвания, което е дало възможност да се достигне до един вид стандартизация на условията за изследване, представляващо много важно условие за обективността и достоверността на психодиагнозата. Това създава условия за приложението на метода от различни психологически подготвени лица, за да могат да се сравняват резултатите, получени през различно време от различни изследователи. В тази насока заслужава да се усъвършенстват упътванията, като се приеме по възможност само един начин на проверка, и то чрез точно установена еднаква за всички случаи процедура.

С оглед на необходимостта да се получи количествена оценка на резултатите от изследването, всички показатели са подредени в две стълбици, едната за интервала между 4-та седмица и 52-та седмица, а другата за децата от 15 мес. до 36 месеца. Като се нанасят резултатите от оценките на специално подготвени формуляри (с. 206—207 и 213—214), се получава възможност не само за количествена преценка, но и за графическа картина на психическото развитие. Освен това ценно е и обстоятелството, че количествената оценка показва не само глобалната сума на психическата възраст (в седмици или месеци), но дава и диференцирана оценка на четирите или шестте показателя за развитието, които отбелязахме по-горе, а именно: моторика (М), сензорна дейност (Д), емоционално-социално развитие (ЕС) и говор (Г) за младенческата възраст, плюс навици (Н) и изобразителна дейност (И) за ранната детска възраст. Освен това по установената от Л. Терман процедура се дава възможност да се изчисли квотиентът на развитието (КоР), като величината на психическата възраст се раздели на календарната (хронологичната) възраст и се умножи по 100. Както е известно, този квотиент (наричан и

коефициент) позволява да се установява по-точно равнището на развитието и да се правят сравнения между измерванията през различни възрасти или на различни деца. Голямо улеснение за тези изчисления са дадените в приложение таблици.

Дадените бележки за статистическата проверка на стълбиците показват прецизността, с която е работено при изследване на голям брой деца (общо 2937 изследвания) и доказват валидността и достоверността на метода. Би могло да се пожелае в това отношение да се използват и коефициентите на корелация между резултатите от този метод и друга оценка на развитието, както и да се представят кривите на разпределение на квотиентите, за които само се споменава (с. 186).

Много ценни са дадените в края на труда резултати от приложението на този метод за проучване на два важни от теоретическо и практическо гледище въпроси: за константността на квотиента на развитието (квотиента на интелигентност при други изследвания) и влиянието на средата и условията на възпитанието върху него. Това са въпроси, върху които се дискутира в световната литература и които заслужават по-специално изследване. Но и даденото в този труд кратко изложение,представено в таблици и диаграми, показва теоретическите възможности на психодиагностичните методи. Заключението на авторката, че „Данните от изследванията не дават повод да се приеме, че съществува константност в квотиента на развитието сама по себе си, независимо от условията на средата", допринася за преодоляване на схващането за наследствената предопределеност на психическото развитие. Все пак обстоятелството, че значителен процент (75%) от изследваните деца през интервал от 3 години запазват първоначално установения квотиент, показва, че авторката с основание твърди, че „константността на квотиента на психическото развитие можда бъде само относителна и това зависи в много голяма степен от съответно еднакво благоприятно съчетание на вътрешните предразположения. с условията на средата" (с. 195). Във всеки случай по този въпрос са необходими допълнителни и по-обширни изследвания и през по-късните възрасти.

По втория въпрос — резултатите от изследванията на деца, отглеждани при различни условия, са дали основания на В. Манова—Томова да направи заключение, че най-високи стойности на квотиента на развитие се получават при деца до 3-годишна възраст, отглеждани в семейна обстановка, сравнително близки до тях са стойностите на децата от дневните ясли, но известно задържане в развитието, особено в емоционалното и говорното, се констатира у децата от седмичните ясли (с. 202—203). Това показва необходимостта от по-системна възпитателна работа и по-близък емоционален и социален контакт с децата в тези детски заведения със семейството.

В. Манова е възприела в този труд да не прави разграничение между навик и привичка, което намирам за неправилно. Определението, което тя дава на навика като „склонност на човека към извършване на определени действия" . . . склонност, която „започва да се преживява като потребност, която кара детето да действува по определен начин" (с. 83), се отнася именно до привичката, а не до навика. Правилно се отбелязва, че навикът се основава на механизма на условния рефлекс, както и привичката, обаче разграничението между тях се състои главно в това, че при привичката се формира п о т р е б н о с т т а действието да се извършва при определени условия. Докато навикът е по-висш етап от изграждането на умението и е предпоставка

за усвояването на сръчности, привичката е форма на поведение, която има значение за формиране на характера. Това впрочем е един въпрос, по който няма единство в психологическата литература, но с оглед на психическата диагностика ми се струва, че посоченото разграничение е необходимо.

Понятието „кърмаческа“ възраст не е напълно удачно, тъй като се основава на една биологическа дейност — кърменето, което много рядко сега се простира до края на първата година. То варира извънредно много по трайност и не може да даде характеристиката на целия период, за който в нашия език има сполучливия термин „младенец“, младенческа възраст.

В заключение трябва да се каже, че с този труд В. Манова—Томова прави сериозен принос в нашата психологическа литература както с предлаганата стълбица за измерване на психическото развитие на децата през ранната детска възраст, така и с теоретичните разработки, на които се основава методът и с резултатите от неговото приложение. Компетентното използване на предлагания метод ще даде възможност по-добре да се проследява развитието на децата и по-рационално да се ръководи то през един от най-отговорните периоди в полагане основите на психиката на човека.

ИЗ ЖИВОТА НА ДРУЖЕСТВОТО

През изтеклото първо тримесечие на тази година усилията на ръководството на Дружеството на психолозите бяха насочени към още по-тясно свързване на цялостната дейност на българските психолози със задачите на социалистическото строителство.

На едно от заседанията на ръководството беше приет план за работата на дружеството през 1975 г. Предвижда се: работата на дружеството да се свърже още по-тясно с подготовката за предстоящия XI конгрес на БКП, организационно укрепване на дружеството, подобряване научноизследователската, преподавателската, издателската и пропагандната дейност на членовете на дружеството.

Ще бъде проведено пленарно заседание на дружеството за обединяване усилията на българските психолози за достойно посрещане на XI конгрес на БКП. Във връзка с това в нашия и чуждестранни печатни органи ще бъдат публикувани материали за постиженията и задачите на психологията у нас в чест на XI конгрес на БКП. На тази тематика ще бъде посветен един брой на бюлетин „Психология“.

Предстои окончателното изграждане на филиали на дружеството, както и подобряване и активизиране дейността на секциите.

С оглед подобряване нивото на преподавателската работа по психология във ВИИ „К. Маркс“, ВМИ „В. И. Ленин“ и др. вузове се предвижда извършване преценка на дейността на съответните преподаватели от комисия на Дружеството на българските психолози.

На едно от заседанията на ръководството ще бъде разгледана рабо-

тата на редакционната колегия на бюлетин „Психология“ и ще се набележат мероприятия за нейното подобряване. Ще бъдат обсъдени издадените досега книжки.

Ръководството на дружеството полага грижи за научното израстване на своите членове и повишаване квалификацията им. Във връзка с това са направени постъпки пред ВАК за присъждане на научни степени „кандидат на психологическите науки“ и „доктор на психологическите науки“. Разработват се мероприятия и форми за съдействие на дружеството за повишаване квалификацията на завършилите специалност философия и педагогика, работещи като психолози.

Дружеството на психолозите ще организира конкурси за най-добри научни трудове по психология. Предвижда се разширяване на издателската и пропагандната дейност на дружеството.

С оглед перспективното планиране на дейността на дружеството се предвижда разработване на петгодишен план.

В плана на дружеството са залегнали задачи за продължаване дейността на постоянно действуващия семинар по психология, поканване на съветски психолози за изнасяне на лекции, обмяна на опит, оказване конкретна помощ на психологически звена и др.

На заседание на ръководството беше утвърден бюджет на дружеството за 1975 г. и се взе решение за назначаване на др. Росица Стоянова на щатна длъжност „сътрудник“ със задължение да изпълнява всички организационни и административни въпроси във връзка с дейността му, тъй като ръководството на дружеството е на обществени начала.

К. ГУРБАЛОВ

СОДЕРЖАНИЕ

1. Ф. ГЕНОВ, Г. МИЛЕВА — Зависимости между качествами комсомольского руководителя . . . 65
2. А. ПЕТКОВ — Рабочий коллектив и развитие психической структуры личности . 72
3. И. СЛАНИКОВ—Некоторые психологические характеристики эгоизма и альтруизма 80
4. С. И. МИНКОВА — Психологические трудности в овладении орфографией некоторых согласных звуков . . . 87
5. Ц. ЦАНЕВ — Электронный тремометр ЭТ-1 . . . 95
6. К. ГУРБАЛОВ — Анализ устной речи как метод исследования деятельности человека — оператора . . . 100
7. С. СИМЕОНОВ, С. СТАМЕНОВ — Проектирование микроотдыхов на промишленных предприятиях . . . 107
8. Г. КАМЕНОВ — Исследование психодинамики терапевтических малых групп . . 112
9. Р. АРНАУДОВА, А. АТАНАСОВА — Воздействие музыки на память гипертиреоидно больных детей . . . 115
10. Г. ПИРЬОВ — Своевременная и полезная книга . . . 123
11. К. ГУРБАЛОВ — Новости в жизни общества психологов . . . 127

CONTENTS

1. PH. GENOV, G. MILEVA — Dependency Between the Qualities of Komsomol Leader . . . 65
2. A. PETKOV — Working Collective and Development of Psychic make-up of Personality . . . 72
3. I. SLANIKOV — Some Psycholological Characteristics of Egoism and Altruism . . . 80
4. S. I. MINKOVA — Psychological Difficulties in Mastering Orthography of Some Consonants . . . 87
5. TS. TSANEV — Electronic Tremometer ET-1 . . . 95
6. K. GOURBALOV — Oral Speech Analysis as a Method of Studying Man-operator's Activity . . . 100
7. S. SIMEONOV, S. STAMENOV — Prijecting Microbreak in Industrial Enterprises 107
8. G. KAMENOV — Investigation upon the Sociodynamics in Small Psychotherapeutic Groups . . . 112
9. R. ARNAOUDOVA, A. ATANASOVA — The Effect of Music upon Memory in Hyperthyreoidic Children Patients . . . 115
10. G. PIRYOV — A Timely and Usfull Book . . . 123
11. K. GOURBALOV — Official News of the Society . . . 127